

ОДБРАНА

Специјални прилог 150

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА
**ГРАД НА ВЕЧНОМ
УДАРУ**

Пише
Предраг ПОПОВИЋ

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

ГРАД НА ВЕЧНОМ УДАРУ

Сингидун(ум), Нандор фехервар, Алба Грека, Кастел Бјанко, Нандор Алба, Алба Булгарика, Белградум... Ма како га називали, да би владали тим древним градом, и најјачи освајачи морали су жестоко да се помуче. Данашње име дали су му Бугари, који су, парадоксално, њиме најкраће владали.

С тарији од већине европских градова, Београд с околином је подручје на којем су људи имали станишта више од седам хиљада година. Иако бисмо волели да је одувек био српски, чињеница је да Срби Београдом у континуитету владају тек нешто мање од 150 година. Ипак, у Београду и око њега Срби су још од досељавања Јужних Словена на Балкан у 7. веку, а први пут су свој барјак поболи шест столећа касније.

Данашње име Београд је добио током бугарске владавине.

Британски истраживачи су побројали чак 114 битака око Београда. Његове капије чували су још Скордисци, Трачани, Дачани, Римљани, Хуни, Византинци, Угари, Турци, Аустријанци, Немци. Многи су веровали да ће заувек владати гребеном изнад ушћа Саве у Дунав, али та привилегија и велика обавеза век и по припада Србији. ■

ЛЕГЕНДА КОЈА ТРАЈЕ

Према античкој легенди Аргонаути су до Београда стигли преко реке Иштар (Дунав), која је важила за једну од четири свете реке старог доба. Саву су тада звали Западни Иштар. Мимо легенде, са сигурношћу се може рећи да су људска насеља на подручју данашњег Београда постојала још у периоду старијег каменог доба, далеко у прошлости, до 7.000 година пре нове ере и винчанске културе. Другим речима, Београд је од вајкада био пун живота.

Историја и митологија често су повезане и измешане, а митови су неретко једина веза с давном историјом. И прича о Београду започиње легендом према којој су на подручје данашње српске престонице први уполовили грчки Аргонаути. Та митска дружина потиче још из времена пре Тројанског рата. Они су пратили Јасона у Колхиду (данашња Грузија) у његовој потрази за Златним руном. Име су добили по броду Арго, названом према његовом градитељу. Аргонаути су стога дословце „морепловци с Арга“. Понекад их зову и Минијци, по преисторијском племену из кога је потицала већина Аргонаута.

Винчанска култура је једна од најважнијих праисторијских култура Европе. Настала у околини Београда у 6. миленијуму пре нове ере, доминирала је Балканским полуострвом, као и деловима средње Европе и Мале Азије. Остаци људских костију и лобања неандерталаца пронађени су у Лештанима, на Чукарици, па и у центру града, код Бајлонијеве пијаце. Трагови културе млађег каменог доба пронађени су у Винчи, Жаркову и у Горњем граду, изнад ушћа Саве у Дунав. То указује да је простор Београда био насељен у континуитету и да је интензитет насељавања растао.

Многа данашња насеља београдске околине леже на културним слојевима ранијих праисторијских насеобина. Први земљораднички народи, који су насељавали тај простор, повезују се с неолитском, старчевачком културом, која је наследила винчанску и која је трајала пре 6200. и 5200. године пре нове ере. Ту су живела и палеобалканска племена Трачана и Дачана, владајући тим подручјем пре римског освајања. Област Београда је насељавало трачко-дачко племе Синги.

Скордисци

После келтске инвазије на Балканско полуострво 279. године пре нове ере, келтско племе Скордисци преузело је град, направило тврђаву и назвало је Сингидун (дун – тврђава).

О том келтском граду готово да нема никаквих трагова, осим што су на локалитетима Карабурме и Роспи ћуприје пронађене некрополе с уметнички вредним предметима, које су припадале ратницима племена Скордисци. Знатни келтски утицаји уткани су у културу становништва Сингидунума, а делом су пренети и помешани с римским античким културним елементима.

Део Скордиска креће у освајање Грчке, али се после тешког пораза у Делфима враћа назад. Иако малобројнији, успели су да се наметну као владајућа класа старијим илирским племенима са којима су ступили у контакт, али су се релативно брзо утопили у бројније популације локалног становништва. Владали су Панонијом, узимали данак и били најмоћније племе у централном Балкану и, осим у Београду, изградили су тврђаву и у Земуну. Средином 1. века нове ере су политички и културно асимиловани.

У тврђавама и утврђеним насељима у Београду ковали су и први новац.

Свака заједница Скордиска имала је своја божанства, а божанства богиње Дане су сви поштовали. Иза њих је остала заоставштина у накиту и филигранским радовима.

Користили су масивни мач који је имао и до 110 сантиметара, као и копље и штитове од коже, ојачане металом. Доминирали су све до доласка Римљана на Балканско полуострво.

Фигура из Винче

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Римски цар Хадријан

РИМСКИ ЦАР ЈОВИЈАН – СЕЉАК ИЗ БЕОГРАДА

Римски цар Јовијан, који је хришћанство поново успоставио за званичну религију Римског царства, рођен је у Сингидунуму 332. године пре нове ере. Флавије Јовијан, познатији као Јовијан, био је римски цар свега осам месеци – од 26. јуна 363. до 17. фебруара 364. године. Упамћен је по неславном миру који је склопио са персијским краљем Шапуром Другим, али и као једини римски цар рођен у Сингидунуму.

У писаним изворима забележено је да је његов отац Варонијан рођен као сељак на територији данашњег Београда.

Јовијан је на престо дошао као заповедник царске гарде и то сплетом необичних околности. Наиме, његов претходник на римском престолу, Јулијан, тешко је рањен у борби са Персијанцима, а потом и умро 26. јуна 363. у околини данашњег Багдада, у Ираку. По сведоку догађаја Амијану Марцелину, сви присутни војни заповедници окупали су се како би изабрали новог цара, али су се официри одмах поделили око Констанцијеве источне и Јулијанове галске војске.

Престо је најпре понуђен паганину Салутију, преторијанском префекту Истока, који је почаст одбио због по-

Римљани

Према доступним подацима, Келти, али и остали варвари, упадима на подручје Рима допринели су да најјача војна армада Европе крене од Македоније ка Дунаву. На страни Римљана било је све – бројност, снага, начин ратовања. Римске легије биле су праве ратне и борбене машине за поробљавање у старом веку.

Осниваче Београда, Скордиске, Римљани су потукли неколико пута пре него што је тај град први пут заузет. То се догодило 75. године пре нове ере, када је проконзул Гај Скрибоније Курио из Македоније напао и освојио Београд. Био је то део шире римске кампање избијања на Дунав. Скрибоније је успео да Скордиске, Дарданце, Дачане и остала племена протера преко Дунава, отприлике истовремено кад је освојен и Египат.

Због тог значајног успеха Скрибоније је добио тријумфалну палату у Риму.

Међутим, иако је кампања била успешна, Римљани се нису дуго задржали у освојеним територијама. Изгледа да им је било довољно само да ослабе и потисну варварска племена с границе. Освојене територије су недуго затим остале ван римске контроле. Ипак, романизацијом Сингидун је променио име у Сингидунум.

одмаклих година и слабог здравља. Док су официри покретали нову расправу, неколицина војника извикала је Јовијана за новог цара и оденула га у царски пурпурни плашт.

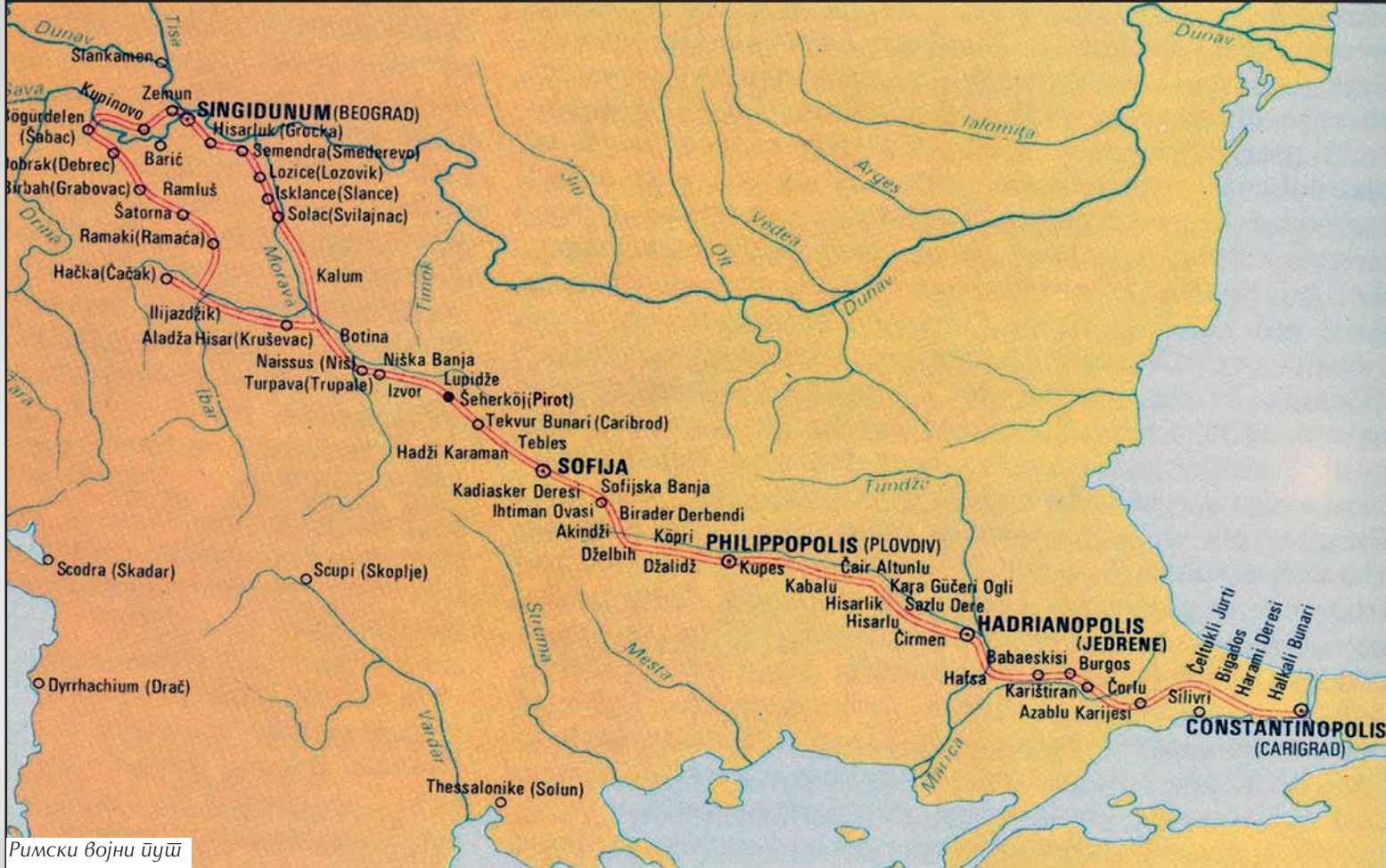
Узвик у част новог цара „Јовијан август!“ прихватио је и остатак војске, додуше, грешком. Војници су помислили да се наздравља опорављеном Јулијану, а не новоизабраном Јовијану. Када су увидели грешку, неки од војника су се ражалостили, али је Јовијан ипак беспоговорно прихваћен у војним круговима.

Ако је срећно дошао до власти, Јовијан је несрећно умро. Једног јутра у Дадастани, граду у Малој Азији, нашли су га мртвог у кревету. Његови савременици износе две претпоставке о смрти. По првој, умро је од испарења свеже окречених зидова, а по другој, од лошег угла који је ложен у пећи царске одаје. Било је то 17. фебруара 364. године.

Краткотрајна Јовијанова владавина остала је упамћена захваљујући мировном споразуму са Персијанцима, који је био принуђен да склопи. Неки извори тај споразум називају срамним, други неповољним, али неопходним у датом тренутку. Историчар Амијан забележио је неколико његових особина: висок стас, због којег су

му приликом проглашења једва нашли довољно велики царски плашт, достојанствено држање и пажљивост у избору достојанственика. Међутим, био је склон уживању у храни, пићу и женама.

Римски војни пут

Уређење тог простора почиње педесетак година касније, за време владавине једног од највећих римских владара Октавијана Августа. Римске легије, предвођене Силаном, касније су поново стигле до Београда, 34. или 33. године пре нове ере, али га нису освојиле. То се десило под заповедништвом Марка Лицинија Краса, проконзула Македоније, који је кампањом 29. године пре нове ере стабилизовао подручје. Простор око Београда, односно Сингидунума, постао је део покрајине Мезије.

Тада почиње и изградња Београда по римским стандардима. Подигнута су бројна здања – путеви, бање, виле... Сингидунум је добио квадратно утврђење, чији је део зидина и данас видљив на потезу Горњег града на Калемегдану.

У то време Сингидунум је постао важна станица на римском војном путу „Виa милитарис“, на којем су се налазили још неки од градова данашње Србије (Сирмијум, Виминацијум, Наис). Тај пут је повезивао тврђаве и насеља дуж дунавског лимеса, односно границе Римског царства.

Иако су и Сирмијум и Виминацијум били важнији градови од Сингидунума, он је задржао значај због стратешког положаја дуж „Виa милитариса“. Примера ради, данашњи Булевар краља Александра Обреновића био је на траси тог пута, а најпопуларније шеталиште Београда, Кнез Михаилова, још тада је била улица. Иако звучи невероватно, урбанистичка оријентација Студентског трга, која се задржала до данас, утврђена је у римско доба. Градско језгро Београда настало је на римским грађевинама, које су, касније, затрпане или уништене. Извесно је да и данас ходамо по остацима тадашњег града.

Сингидунум је био и седиште две римске легије – Четврте скитске (Флавијева) и Пете македонске, од којих је

свака бројала најмање шест хиљада војника. Римљани су градили и први мост преко реке Саве, који је повезивао Сингидунум и Таурунум (Земун), као и аквадукт до Малог Мокрог Луга, којим је вода стизала у град. У околини града су по римском обичају биле терме – бање, а остаци једне од њих нађени су код данашње Патријаршије. Насеље су настањивали трговци и занатлије.

У то време многи цареви су долазили у Београд. Један од њих био је Диоклецијан, чија је престоница била у оближњем Сирмијуму.

Сингидунум је свој „римски“ врхунац достигао доласком Четврте легије Флавија 86. године. Легија је била најважнија војна формација која се супротстављала претњи Дачана с друге стране Дунава. Да би ојачали Сингидунум, Римљани су насељавали ветеране легије поред тврђаве. Насеље је имало изглед мреже, с улицама које су се секле под правим углом. Остатак такве структуре може се видети и у данашњем Београду, по оријентацији улица Узун Миркове, Душанове и Краља Петра Првог.

Почетком нове ере почињу и прва прогањања хришћана, који су неретко завршавали у водама Дунава. Међу њима је било и Београђана, односно Сингидумљана. За време цара Диоклецијана Београд је дао и своје мученике за Христа. Најпознатији је свакако презвитер и свештеник Монтан и његова жена Максима, који су погубљени у Сирмијуму, затим Свети Донат и његов брат, ђакон Фуртунат, ђакон Ермил и Стратоник, које је цар Ликиније погубио и бацио у Дунав.

У Сингидунуму је касније било раширено и јеретичко учење Арија, а ту су одржали и неке од својих сабора. Ватрени присталица те јереси био је сингидунумски епископ Урзације. За време цара Константина Великог, Сингидунум постаје велики град, и то хришћански, у којем хришћани имају и свој храм.

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Римски новац

Цар Хадријан (76–138) дао је Сингидунуму статус муниципијума у првој половини 2. века. Муниципијум је израз који се у римској држави користио за тзв. другу класу градова, чији је статус био испод колонија. Они су имали сопствену самоуправу, али њихови грађани, за разлику од оних у колонијама, нису имали римско држављанство. Муниципијуме обично нису оснивали Римљани него су настали тако што би се већ постојеће неримско село ставило под римску власт. Грађани муниципијума имали су дужности римских држављана (плаћање пореза и војна служба), али нису смели да учествују у политичком животу, односно нису бирани на јавне дужности. Извршну власт у муниципијуму обично су вршила четири магистрата бирана на годину, док су саветодавну власт имали декуриони окупљени у тело налик на сенат.

Сингидунум је касније прерастао тај статус и постао пуноправна колонија.

Крајем 2. века нове ере, моћ Римског царства почиње да опада. Прва провинција из које се Рим повлачи јесте Дација, коју 270. године нове ере цар Аурелијан напушта пред инвазијом Гота. Тако се Сингидунум нашао на граници пропадајућег царства, као једно од последњих великих утврђења које може да издржи опасност од варвара. То је, у ствари, значило само нестабилност и нова разарања.

Године 395, после смрти Теодосија Првог, Римско царство је подељено на два дела. Сингидунум је лежао на северозападној граници Источног римског царства, касније познатог као Византијско царство.

То је почетак новог раздобља у којем ће се освајачи Београда често мењати уз неизбежно уништавање града. По крајине Мезија и Илирик претрпеле су велике штете од узастопних упада Хуна, Острогота, Гепида, Сармата, Авара и Словена, који ће се ускоро смењивати под и над зидинама Сингидунума.. ■

Новац из Византије

ЧЕСТЕ ПРОМЕНЕ ВЛАДАРА

Сингидунум су 441. освојили Хуни. У наредна два века, град је неколико пута мењао властодршце. Римљани су га повратили после распада Хунског царства 454. године, али су га убрзо заузели Сармати. Остроготи су 470. освојили град и протерали Сармате. Касније су га освојили Гепиди (488), али су га Остроготи повратили 504. године. Источно римско царство преузело је Сингидунум након мировног споразума са Остроготима.

Долазак Хуна

Велике сеобе народа, карактеристичне за пропаст Римског царства, доносе честе промене владара Београда. Тако се у периоду опадања, поделе и коначне пропасти јединственог Римског царства сменило неколико освајача Београда, попут Хуна, Сармата, Источних Гота, Гепида, Словена...

Хуни, народ турско-татарског порекла, живели су у војном уређењу и били су познати као одлични коњаници. У другој половини 4. века стигли су у Европу преко Каспијског језера. Њихова територија простирала се од Немачке, преко Урала и Дунава, све до Балтика.

Продирећи на Балкан, потерали су Готе и тиме изазвали велика померања у европској историји. Њихов неоспорни лидер био је Атила, карактеристичног надимка – Бич бо-

жији. Атила је од 434. до смрти био краљ Хуна, овенчан славом попут Александра Македонског.

Хуни су били велики непријатељ Римског царства, за чији је западни део њихов долазак значајно крај света каквог су познавали. То је важило и за Београд, који је био на граници. После опсаде Хуни су освојили и разорили Сингидунум 441. године, а његово становништво продали у робље. Осим Београда, Атила је разорио Сирмијум и Наис.

Од осталих освојених градова Београд издваја чињеница да је Атила у њему страдао. Како нема прецизних доказа, о његовој смрти постоје легенде. Атила је умро на дан свог венчања. Иако је већ имао велики

број жена, узео је нову, младу. Звала се Идилко. Након венчања славило се и пило. Када је пала ноћ, младу је одвео у своје одаје. Наредног јутра нађен је мртав. Наводно је умро од прекомерне дозе алкохола и јаког крварења из носа. По неким претпоставкама, смрт је била насилна.

Према легенди, сахрањен је у три ковчега – златном, сребрном и гвозденим. У току ноћи остаци су спуштени у скренути ток реке, а затим је ток враћен. Према једном од предања, Атила је вечни мир нашао у Дунаву, северно до Калемегдана, а по другом у Тиси.

Иако је у више наврата било настојања се открије његов гроб, све је остало само на покушајима. Хунско царство је после његове смрти брзо нестало. Атила је имао готско име које је означавало татицу (Атила је умањеница од готске речи – ата, што значи отац). На његовом двору владали су готски обичаји, а спомен му је сачуван и у готској народној причи.

Одлазак Хуна с историјске сцене и долазак германских племена проузроковао је честе промене владара Београда. Остроготи и остала германска племена побунила су се 454. године против Хуна, а Атилини синови, међусобно завађени, са тиме нису могли да се изборе.

Исте године Византија је на кратко повратила град, да би га од ње освојили Сармати. Њих су протерали Острого-

Атила

ти, после којих су Београд освојили Гепиди. Након пар година Остроготи су их поново протерали.

Тридесетак година касније, 488. Београд поново постаје византијски град. Почетком 6. века (512), византијски цар Анастасије у његову непосредну околину насељава германска племена Херула, која су га одбранили од ратоборних Гепида.

У рушевинама ранијег римског града, на западној страни Доњег града, нађени су трагови материјалне културе Германа.

Источно римско царство преузело је град после мировног споразума с Остроготима. Јустинијан Први, познат као први византијски цар, у својим походима, а с намером да поново уједини велико царство, освојио је Сингидунум 535, вративши тврђаву и насељу некадашњу војну вредност. Град је уживао у миру око 50 година, до аварске пљачке 584. године.

На сцену су тада ступили и Словени, који су заједно са Аварима упадали и пљачкали по Византији, од Сингидунума до Атине. Са њима је покушао да се обрачуна византијски цар Маврикије, чије су трупе 592. повратиле Сингидунум. Оне су три године касније успешно одолеле опсади Авара, а затим им нанеле и неколико пораза.

За време Маврикијевих балканских похода, Сингидунум је служио као база, али је поново изгубљен када су га 602. опљачкали и спалили Авари, турски номадски народ. Они се, међутим, нису дуго задржавали, јер им је много важнији био Сирмијум. Формирали су аварски каганат у Панонској низији, а према имену њиховог краља Бајана настала је титула бан, која се употребљавала све до 20 века.

Око 630. Словени су се, уз дозволу византијског заповедника града, населили у Сингидунуму и околини. Град је изгубио значај пограничног утврђења и после тога више од два и по века о њему није било помена. Аварски и словенски ратници за њега нису марили. Налазио се унутар ширег подручја Балкана које су Словени већ освојили. Археолошки налази указују на континуитет живота у граду.

Сингидунум постаје Београд

Око 630. године Словени су населили подручје око Сингидунума. До тог времена град је изгубио важност као по-

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

гранично утврђење, а Авари и Словени (савезници) нису га сматрали битним. Два и по века касније ствари се мењају.

До Београда су најпре дошли Франци, који су под Карлом Великим уништили Аваре, а као један од услова предаје било је примање хришћанства. На рушевинама Таурунума основали су франачко насеље Малевила, касније – словенизацијом Землн (Земун). Франачку владавину заменили су Бугари, а њихову Мађари.

Бугари су преузели власт над тврђавом 827. године, у време Првог бугарског царства, највеће средњовековне државе балканских народа. Бугарска се протезала и до 700.000 квадратних километара, што је чини 33. највећом државном творевином икада. Бугарска је настала 632. близу делте Дунава и постојала је непрекидно све до 1018. године, када је припојена Византијском царству с којим је током целог постојања ратовала. Под садашњим именом Београд се први пут помиње за време бугарске власти, 16. априла 878, када је папа Јован Осми писао бугарском кнезу Михаилу о смени београдског хришћанског епископа Сергија. Ново име град је добио вероватно по зидинама од белих кречњачких стена.

Тај назив се касније среће у различитим варијантама: Алба Грека, Грч Вјасенбург, Нандор Алба, Нандор Фехервар, Кастелбјанко, Алба Булгарика...

Мађарска војска је 896. напала Београд. Византија га је поново освојила 971. године. Затим је Београд 976. враћен у Бугарску, коју је тада предводио легендарни бугарско-македонски цар Самуило.

Када је византијски цар Василије Други покорио Самуилово царство 1018. избијањем Византије на Дунав, Београд је поново постао значајно војно упориште. То је значило најаву нових разарања. Актери су, осим Византинца, били и Угари, Бугари и крсташи. У лето 1040. у Поморављу је букнуо устанак против Византије, који је предводио Петар Дељан. Устаници су освојили Београд, Ниш и Скопље. Дељан се издавао за Самуиловог унука, али је на основу постојеће историјске грађе то немогуће потврдити.

Уколико је то заиста био, одрастао је у изгнанству. Претпоставља се да се прикључио устаницима када су ослободили Београд, који се налазио на граници Византије и Мађарске, чиме се објашњава то што је баш у Београду проглашен за цара и настављача Самуиловог царства.

Убрзо је у Поморављу избила и словенска побуна, под вођством извесног Тихомира. Две групе устаника су се брзо повезале, а вођство је преузео Дељан, након што је Тихомир, по његовој наредби, убијен каменовањем. Ипак, устанак је угушен 1041, а почетак краја била је неуспела опсада Солуна. Мир је трајао око сто година.

Угарско-византијски сукоби

У другој половини 11. века обновљени су угарско-византијски сукоби. Угарски краљ Саломон је 1068. освојио неко византијско погранично утврђење за које се може претпоставити да је Београд. Византинци су утврђење брзо повратили. Борбе на Дунаву су временом добијале на жестини. Неколико година касније угарски краљ предузео је велики напад на Београд, за који се претпоставља да је био 1071/72. године.

После двомесечне опсаде Мађари су успели да продр у град, а малобројна посада са дуксом Никотом морала је да напусти тврђаву и да се преда. Угарска војска је потпуно опљачкала Београд.

После тог успеха краљ Саломон је наставио рат продирући до Ниша, да би убрзо склопио мир. Како је Византија повратила Београд није познато, али се може претпоставити да угарска власт у њему није дуго трајала и да је Византија већ 1072. преузела град. Угарска војска је 1096. разорила Београд, али није успела да га одузме Византији.

Следећа освајања одликује и посебна бизарност. Наиме, мађарски краљ Стефан Други порушио је Београд 1124. и његовим каменом градио Земун, а затим је византијски цар Манојло Први 1154.

порушио Земун и некадашњим београдским каменом поново градио Београд. Угарска је 1182. напала и опљачкала Београд, а Византија га је 1185. повратила дипломатским путем. Такво наизменично освајање Београда од Угарске и Византије повремено су прекидали крсташки походи, који су били подједнако рушилачки.

Од 1096. до 1189. кроз Београд су пролазиле крсташке војске. Током шестодневног боравка Петра Пустинића у Земуну, крсташка војска је починила масакр и опустошила град. Бежећи пред њима, становници Београда су се повукли у Ниш, јер су се плашили да би крсташи могли починити сличан злочин и у њиховом граду. На основу записа арапског географа и картографа Идризија, који у опису „Итинерера цариградског пута“ из 1154. помиње Белградук као добро насељену и живу варош с многим црквама, знамо да је крсташку војску, која је прошла поред Београда, 1147. предводио немачки цар Конрад Трећи.

Под вођством римско-немачког цара Фридриха Барбаросе 1189. кроз Београд је прошло 190.000 људи и град је сравњен са земљом. Тај предводник крсташа видео је Београд у рушевинама. Исте 1189. зауставио се у Нишу, где га је дочекао Стефан Немања. О оболелом Фридриху Барбароси бринуо се Растко Немањић. Да ли је рушитељ Београда то заслужио или је Растко на то био приморан, не зна се. Београд је од 1230. поново био у саставу Бугарске, али је већ 1232. припао Угарској. ■

ДОЛАЗАК СРБА

На београдску сцену као владари Срби су ступили у 13. веку. И то на миран, дипломатски начин. Српски краљ Драгутин, зет и вазал мађарског краља Стефана, добио је 1284. од угарске круне Мачву с Београдом. Град тада први пут долази под српску власт. То је био период интензивног насељавања српског живља и јачања утицаја Српске православне цркве. У Београду је Драгутин имао двор, што је било довољно да се први пут помене као главни град.

Новосаграђена београдска Саборна црква била је оличење снаге и богатства младе српске државе. После Драгутинове смрти 1316. настао је спор – Угарска је тражила повраћај града, који је преузео Драгутинов брат Милутин. Пошто га није добила споразумом, Угарска је освојила Београд 1319. године. Порушен и опустошен град прикључен је Мачванској бановини, поставши погранична база угарском одупирању ширења српске државе с југа, у време цара Душана. Када су Угари напали Србију и стигли до Жиче, цар Душан је успешно потукао угарску војску и успоставио границу на реци Сави. Тако је једно време у састав Душанове државе улазио и Београд, али само као погранични град, који је било тешко бранити.

Противници угарске круне, браћа Хорвати, освојили су Београд 1382. године. Угарска је повратила град четири године касније. У таквом стању Београд је дочекао 15. век, када су на историјску сцену Европе ступили Турци, нова велика освајачка сила.

После Косовског боја Београд је био у угарским рукама. Они су мудро владали стеченим територијама, не дозвољавајући да остаци српске државе ојачају, осим ако то није било у њиховом интересу. То је и период огромног напретка Београда.

У жељи да се што спремније одупру турској најезди, Мађари су дозвољавали изградњу Београда за време деспота Стефана Лазаревића, који је владао од 1403. до 1427. године. Београд је тада био не само престоница српске државе, већ и најважнији привредни, културни и верски центар. Градили су се митрополитска црква, нова тврђава, деспотов двор, болница и библиотека. Трговци су добијали повластице, долазили су богати и способни људи, доносили просперитет граду. Претпоставља се да је Београд тада имао између 40.000–50.000 житеља.

После Стефанове смрти, деспотов наследник Ђурађ Бранковић био је принуђен да 1427. град преда Ма-

ђарима, а по угледу на Београдску подигао је Смедеревску тврђаву. У време угарске владавине измењена је целокупна структура становништва и изглед града. Нагло је почео да стагнира, а потиснуто српско становништво живело је у предграђу и није му био доступан Горњи град. Угарски краљ Жигмунд је све више насељавао мађарско становништво и ширио утицај католичке цркве. Чекајући долазак Турака, Београд је прозван бедемом хришћанства. Османлијско царство пред бедеме Београда први пут је стигло 1440. године.

Прва турска опсада

Под угарском влашћу Београд је остао око сто година (1427–1521), а за то време Турска је три пута покушавала да га освоји. Прва опсада догодила се 1440. године. Војску

ДЕСПОТ СТЕВАН ЛАЗАРЕВИЋ
1389–1427

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

је предводио султан Мурат Други. На његову одлуку утицала су и дешавања на угарском двору. Наиме, после смрти угарског краља Алберта, 1439. године, у Угарској се у борби за престо распламсао прави грађански рат. Краљица Јелисавета, његова жена, била је трудна. У таквој ситуацији угарски великаши су јој тражили супруга. Било је много претендената, а међу њима и српски деспот Ђурађ Бранковић, који је потом, због старости, препоручио сина Лазара.

Краљица се определила за пољског краља Владислава Трећег Јегалонца, али је родивши сина била спремна на борбу како би му обезбедила престо. Обе стране су имале присталице. Владислав се 1440. крунисао за мађарског краља, али сукоби нису завршени. Услед таквих догађаја угарска утврђења на југу, међу њима и Београд, била су препуштена сама себи.

За то време Србија се борила за опстанак. Када су Турци 1439. први пут освојили Србију и Смедерево, у Београду је привредни живот скоро замро. Град је географски, етнички и привредно био део Србије и могао се једино развијати у време постојања тесних веза са залеђем. Када су оне прекинуте, Београд је парализан. Следећи озбиљан ударац градском животу донела је турска опсада града.

Колика се пажња посвећивала освајању Београда, најбоље показује чињеница да су у 15. веку Турци приступали опсади града тек после темељних вишемесечних припрема. Нема сумње да је томе умногоме доприносила неосвојивост његових бедема. Два пута су покушавали да га освоје. Оба пута су то чиниле велике војске, које су предводили султани, с најбољим војсковођама царства. Освајање Београда за њих је било важно, јер је представљао препреку за даља освајања Угарске.

Београд је спадао у утврђеније градове тог доба. Браниоци су били снабдевени топовима и пушкама. Њихов број није познат. Брокијер је 1433. проценио да у град може да стане 6.000 до 7.000 коњаника, али је стварни број бранилаца био далеко мањи. У одбрани града учествовали су и његови становници – Угари, Срби, Дубровчани и остали, а малобројну војску хришћана предводио је Јован Таловац.

У другој половини маја Београд је увелико био под опсадом. Иако је северински бан затражио помоћ још 20. маја, пољски краљ Владислав је тек 17. јуна отпочео прикупљање новца неопходног за борбу против Турака. Међутим, тада је било касно да се евентуална помоћ дотури.

Турци су жестоко бомбардовали град како би ослабили бедеме и омогућили продор јаничара. У жељи да га освоје, на оближњем брду Жрнов, данашњој Авали, подигли су утврђење, одакле су посматрали и контролисали околину. Султан је покушавао и подмићивањем да натера град на предају, али је и тај план пропао. Копањем подземног тунела турска војска је покушала да продру у Београд. Ни то није успело јер су браниоци копали тунел Турцима у сусрет, па су, када су се довољно приближили, разнели турске копаче.

Крајем јула угарски краљ је послао преговараче султану тражећи прекид непријатељстава. Султан је посланике послао у Смедерево да чекају одговор, а у међувремену је

припремао општи напад на Београд. Док су топови бомбардовали град, пешадија је изводила силовите јурише. Јарак, који се налазио око града, покушавали су да затрпају различитим материјалом. Јаничари су успели да продру у град, али су се услед снажног отпора повукли. Како би онемогућили даље турско продирање, браниоци су бацали бакље на турске војнике. Турци су се због пожара у паници повукли.

Напад с река је такође био неуспешан. Многи турски бродови су уништени, а неки и заробљени. Седмомесечна борба завршила се турским поразом, у којем су изгубили 17.000 војника. Султан се морао одрећи даље опсаде. Повукао се, сматрајући неуспех и личном срамотом. Београдско утврђење било је знатно оштећено, али су браниоци ипак успели да сачувају град.

Крсташки рат

На следећу опсаду чекало се 16 година. У међувремену је Турска ојачала, а уместо Мурата Другог, 1451. на престо је дошао Мехмед Други, касније назван Освајач.

Султан Мурад II

Већ је у првим годинама владавине, 1453, урадио оно о чему су претходни султани сањали. Освојио је Цариград, престоницу византијских царева и центар источног хришћанства. Победа је ојачала ратоборно крило међу отоманским великодостојницима који су подржавали Мехмеда. Великог везира Џандарли Халила, који се залагао за компромис с хришћанским силама, уклонио је јула 1453. године. Следио је поход на Запад, а основна преокупација турског султана био је Балкан.

Османлијама је било важно да осигурају превласт на Дунаву, а у таквим околностима био је неизбежан сукоб с Угарском. Пре тога је турска ордија морала да пређе преко Србије. Први поход 1454. био је неуспешан. Наредне године Мехмед је заузео Ново Брдо, важну и богату рударску област. Влашка је мировала, а војвода од Молдавије прихватио је у октобру 1455. плаћање данка како би осигурао мир и слободну трговину за поданике. Султан је после тога, још у зиму 1455/56, започео припреме за напад на Угарску, односно земљу деспота Ђурађа Бранковића, а осим Београда, планирао је да запоседне тадашњу српску престоницу – Смедерево. Угарску су, поново, разарали унутрашњи сукоби.

У том периоду у Угарској, и уопште на Западу, прављени су планови за крсташки поход против Османлија. Фебруара 1456. у Будиму је одржан сабор угарских великаша, на којем се расправљало о одбрани јужне границе и опремању војске. Помоћ су најавили многи. Међу њима и Ђенова, Фиренца, Венеција, Модена, Болоња, бургундски војвода и португалски краљ. Папа Калист Трећи градио је флоту на Тибру, а помоћ је обећао и Алфонсо Арагонски. Ипак, многи моћни европски владари нису подржали поход против Турака, попут француског краља Шарла Седмог или Енглеске у којој је почињао династички рат.

Како подршка двора и племића није била обезбеђена, морала је да се мобилише маса фанатичних верника. Проповедање крсташког рата, који је објављен још у фебруару 1456, добило је на важности. Главни проповедник био је фрањевац Капистран. Одзив сиромашних био је масован. Групе крсташа стизале су са свих страна, преко Будима у Петроварадин, који је био централно место окупљања. Херој одбране Београда, који се тада звао Нандор фехервар, био је Јанош Хуњади.

Опсада Нандор фехервара, између 4. и 22. јула 1456, био је други велики напад Турака. У јуну 1456. огромна турска војска кретала се кроз Србију ка Дунаву. Турски пљачкашки одреди узнемиравали су околину Београда. Народ у граду био је престрашен турском силом, која је била вероватно највећа војска окупљена испод зидина града. На грађане је додатно утицала и репата звезда која се појавила на небу. Ондашњи, сујеверни свет сматрао је да та појава, касније названа Халејева комета, доноси несрећу. Претпоставља се да је у нападу на Београд учествовало и до 100.000 војника, више од 300 топова, најмање сто бродова, којима су Турци желели да осигурају Саву и Дунав како би изоловали град и онемогућили достављање помоћи браниоцима.

Султан је пре доласка тражио помоћ од својих вазала. Од босанског краља тражио је 10.000 људи, од херцега

ДЕСПОТ ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ
1427-1456

Стефана Вукчића 8.000, а од војводе Петра Првог Павловића 4.000 и одговарајућу количину намирница. Они су одбили помоћ, истичући како ће плаћати само редован данак.

Иако су браниоци пружали снажан отпор, ситуација у опседнутом Београду постајала је све тежа и ускоро је пад био изванредан. Једина нада било је довођење нових снага, а то је било могуће тек пробијањем речне блокаде Турака. Одлучујућа битка одиграла се 14. јула.

Угарска флота окупала се 13. јула у Сланкамену. Постојао је само један већи брод снабдевен топовима и експлозивним материјалом. У Сланкамену су такође били искусни Хуњадијеви борци и одреди крсташа. Капистран је проповедима одржавао морал бораца. Да би акција била успешна, договорено је да београдски кастелани припреме мале лађе и да, када борбе почну, нападну Турке.

Ношена речним струјама Дунава, флота је кренула ка Београду. У борби су на хришћанској страни учествовали и српски шајкаши, људи који су добро познавали Дунав, што ће се нешто касније показати као изузетно важно.

Копном се ка Земуну кретала крсташка војска под Капистрановом командом. Ка Београду је ишао и Хуњади

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

са својим људима. Удружене снаге код Земунa су водиле прве борбе.

Турске лађе биле су распоређене код Земунa и повезане ланцима како би отежале пробој борбене линије. Све је зависило од првог налета, од тога да ли ће крсташи разбити ред турских галија. Угарске лађе жестоко су напаале. Разбијена је прва турска борбена линија. Бродови су дејствовали једни на друге топовима и пушкама, а када би се довољно приближили, започињала би борба прса у прса. За исход борбе био је значајан напад шајкаша из Београда, с леђа. Храброст Срба шајкаша нарочито је хвалио хроничар Таљакоцо.

После разбијања првог борбеног реда турских галија, мали покретни хришћански бродови имали су веће изгледе за успех. Турке, који нису били вешти у борби на води, ухватила је паника. На крају, било је неколико потопљених галија, неколико заробљених и више стотина подављених Турака.

Хришћани су имали мање жртава, али су пробили турске блокаде и отворили речни пут ка граду. Стигла су појачања и намирнице. Сутрадан, после победе код Земунa, у Београд су ушли Хуњади и Капистран, носећи заплењене турске заставе. Командант града Силађи наредио је да се истакну на градске зидине. Капистран је убрзо напустио Београд. Највише времена провео је с крсташима у Земуну.

Без обзира на то што су доживели неуспех у блокади, напади Турака нису јеђавали. Били су жестоки, донекле и због чињенице да је султан Мехмед Други био бесан због пробијене речне блокаде. Многи виђенији борци нападали су жестоко како би спасили главе пред бесом султана.

Бомбардовање је настављено, као и довлачење материјала за затрпавање градског јарка. Зидине су попуштале на толико места да се нису могле закрпити. Отпочело је и копање подземног канала да би се минирали зидови и омогућио продор у град. Земљом из тог канала затрпан је јарак. Хуњади је 20. јула обавештен о предстојећем турском нападу.

Одвијале су се последње припреме за општи напад. Турско бомбардовање је престало. Хуњади је сматрао да је ситуација безнадежна, те је у ноћи између 20. и 21. јула предложио напуштање града. Напустио је Београд, али није наредио повлачење угарских одреда. И сам је остао у непосредној близини града одакле је командовао. Ноћ пред напад, у град је пребачена група од 4.000 крсташа.

Увече, 21. јула отпочео је турски напад. Војску су обилазили дервиши и одређивали награде за оне који се први попну на зидине и оне који уђу у град. Уз велике губитке нападачи су се приближавали зидинама. Нападали су свим средствима, али су се и хришћани жестоко борили. Турци су се пробили у Доњи град. Око поноћи борба је достигла врхунац.

Критични тренутак наступио је када је група од 600 до 700 јаничара продрла у град. Сукоби су се водили и на

бедемима и на улицама. Тада је и Силађи посумњао у могућност да град одбрани. Турци су журишали ка мосту који је водио у Горњи град. На њему се одвијала борба од које је зависила судбина града. Јаничари нису успели да се пробију у Горњи град. Легенда каже да су Турци били на корак од постављања барјака у Горњем граду, али је непознатог освајача устрелио војник Титус Дујевић.

Браниоци су употребили и замку коју је смислио Хуњади – међу Турке су бачени балвани уваљани смолом, пруже и остали запаљиви материјал. Направљен је огроман ватрени зид, који је турске трупе у тврђави раздвојио од осталих. Уследио је противудар хришћана, који су носили упаљене бакље. Као да се зид од ватре сручио на јаничаре. Турски губици били су огромни. Без обзира на сва наређења, турске јединице, збуњене упорношћу одбране, почеле су да се повлаче. Пред зору, напади су почели да јеђавају.

Султан је наредио да се спале лађе које нису биле уништене како не би пале у непријатељске руке. То је и учињено ујутро, 22. јула.

Пораз је нарушио углед турског султана, који се светио најближим сарадницима. Постоје подаци да је лично одрубио главе својим војсковођама, а неки су, по његовом наређењу, побијени чим су стигли у Софију. Освајач Цариграда враћао се рањен и с проређеном војском, не освојивши Београд, који је био превелики изазов и за његовог оца Мурата Другог 1440. године.

О интензитету опсаде Београда говори и легенда по којој је нађен врабац, касније симбол Београда, прободен с три стреле.

Одмах после опсаде почели су сукоби између крсташа и угарских чета. Трвења међу борцима пренела су се и на старешине, Хуњадија и Капистрана. Убрзо су се у граду појавиле глад и болести. Крсташи су били незадовољни. Тврдили су да победа није дело било ког угарског племића, већ њихово и Капистраново. Захваљујући брзој Капистрановој интервенцији није дошло до крвопролића. Увидевши ситуацију, сматрао је да је најбоље да распусти крсташе. Објавио је да је крсташки рат завршен и убрзо напустио Београд.

Успешан исход борби било је тешко замислити без учешћа Хуњадија и Капистрана, као и Силађија и папског легата Карвахала. По речима папе Калиста Трећег, док је Хуњади био организатор, Капистран је углавном био организатор и војни заповедник. Исход борбе одредили су и војници који су се често борили мимо наређења претпостављених.

Вест о хришћанској победи ширила се брзо. Многи су се надали да су заустављена турска освајања. Најзначајнији београдски браниоци Хуњади и Капистран слали су писма угарском краљу, папи, племићима, Венецији, миланском војводи. Папа је вест о победи разносио даље, па је она стигла и до етиопског владара. Приче о победи ширили су и Дубровчани.

Победу хришћана обележио је и губитак најзначајнијих бранилаца. Наиме, у полуразореном граду дошло је до ширења заразних болести. Први знаци куге појавили су се код Хуњадија 4. августа, а код Капистрана 6. августа. Хуњади је пребачен у Земун, где је после недељу дана умро. Хришћани су изгубили човека који је цео живот посветио

Султан Сулејман Величанствени

борби против Турака, а Турци добили задовољење за претрпљени пораз – град нису освојили, али је њихов највећи противник био мртав. Капистран је умро 23. октобра 1456. у Илоку. Пре краја године умро је и српски деспот Ђурађ Бранковић.

Пад града

Зидине Београда успео је да запоседне тек султан који је свом имену додао придев Величанствени. Наравно, реч је о султану Сулејману, који је 1521. напoкoн освојио дотадашњи бедем хришћанства. Младом султану, који је на престо дошао годину дана раније, прве мете за докази-

БЕОГРАДСКА ЗВОНА

Папа је 6. август прогласио даном београдске победе, који је требало да се слави у целом хришћанском свету. О значају који су савременици придавали том догађају говори и велики број извора. Ниједан догађај у средњовековној београдској историји није забележен у тако великом броју. За време опсаде Београда 1456. папа Калист Трећи је 29. јуна издао наредбу да сваког дана у подне звоне звона са свих цркава као молитва небеским силама да притекну у помоћ браниоцима града и хришћанским борцима.

Иако је град био успешно одбрањен, захваљујући и мађарском племићу Јаношу Хуњадију, папа никад није повукао наредбу, нити ју је повукао било ко од његових наследника, тако да и данас звона свих католичких цркава и даље звоне у подне, у част поменуте хришћанске победе.

вање снаге и одважности биле су Београд и острво Родос, односно оне које није освојио његов претходник Мехмед Освајач.

Османлије су добро знале да би освајањем Београда турска царевина имала отворен пут ка Угарској и Аустрији. У прилог остваривању давнашње турске жеље ишли су бројни властелински сукоби у Угарској, због чега су утврђења попут Београда или Шапца практично остала без управника (бана), новца и посаде за одбрану. Као и остали угарски градови на граници, Београд је 1521. био изузетно запуштен. Војна посада била је малобројна и недовољна за било какву озбиљнију акцију. У лето 1521. у Београду се затекло свега неколико стотина војника. Извори говоре да их је било између 400 и 900, који, према речима савременика Ђурађа Сремца, нису добили плате готово две године. Такође, Београд није имао далекометне топове за одбрану, захваљујући бици код Авале 1515. године. Наиме, мађарска војска је, долазећи из Београда, с више хиљада војника покушала да заузме тврђаву Жрнов. Опколили су утврђење и почели да га бомбардују топовима, које су довукли са зидина Београда. Турској посади послата је помоћ из Смедерева, па је тај напад пропао, а Турци су у противнападу успели да заплене топове, чиме је и одбрана Београда дугорочно ослабљена.

Пре него што је кренуо у поход, султан Сулејман био је спреман да обнови примирје с Угарском, које је његов отац склопио 1519. године. С тим циљем је, крајем 1520, у Будим послат посланик који је на угарском двору јако лоше примљен. Био је смештен у ниску просторију и стављен под стражу, као заробљеник. Такав третман посланика турског султана је искористио као повод да отпочне освајање угарских области, што је и планирао.

Крајем јуна 1521. султанова војска прошла је поред Ниша. Бројала је више од 100.000 људи, мада је, према млетачким изворима, било свега 30.000 ратника, добро опремљених. Турску војску предводио је султан, а са њим су биле и његове најбоље војсковође – Пири-паша, Мустафа-паша, Ахмед-паша, Бали-бег и Хусрев-бег, чија се џамија и данас налази у срцу Сарајева. За разлику до претходних неуспелих опсада Сулејман је решио да Београд нападне и са Саве и са Дунава, а за то је било потребно да се освоје Мачва и Срем.

После кратке опсаде, 10. јуна 1521. Турци су заузели Шабац и побили сву градску посаду. Главе бранилаца биле су распоређене с обе стране друма којим је прошао султан. На Сави је саграђен велики војнички мост, дугачак око километар и по. Док је Бали-бег пустошио Срем, Пири-паша и Хусрев-бег отпочели су опсаду Земунa, како би потпуно одсекли Београд. Град је жестоко бомбардован, а малобројни браниоци, које су предводили Михаило и Марко Скобалић, нису могли да пруже снажнији отпор. Утврђени Земун се предао, становништво је одведено у робље, а браниоци побијени.

После пада Земунa ситуација у Београду се знатно погоршала. Обруч се све више стезао. У другој половини јула интензивирана су турска бомбардовања. Сви турског напори били су усмерени на рушење бедема и појединих кула. Браниоци су извршили противнапад, али нису успели да онеспособе турску артиљерију.

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Најзад, 29. јула 1521. султан је прешао у Срем и кренуо ка Београду. У то време пао је и Сланкамен, а последњег дана јула султан је стигао у Земун. Како је војска у Земун стигла по мраку, султан је наредио да сваки војник за врх копља привеже буктињу и да је запали. Тако се сремском равницом, попут огромне бакље, војска приближавала Београду.

Бомбардовање Београда настављено је у августу појачаним интензитетом. Истовремено су започели и јуриши на град, чији су зидови били озбиљно оштећени. Ипак, напади су одбијани, а само у једном дану на зидинама је убијено 500 нападача.

Султан је одлучио да с топовима пређе на Ратно острво и одатле „туче“ град, јер су бедеми с те стране били најслабији. Отпочело је и подизање понтонског моста на Сави.

Општи напад турске војске на Доњи град одиграо се 8. августа 1521. године. У дневнику султановог похода записано је да је борба била жестока, а одбрана упорна. Иако

су нападали с три стране – с обале Саве (Пири-паша), с обале Дунава (Мустафа-паша) и фронтално, с речне стране (Ахмед-паша), Турцима је био потребан цео дан да се пробију у Доњи град. Султанов хроничар описује битку: „Неколико одреда јаничара стигло је, најзад, у свом налету до градских зидина и почело продор кроз велике бреше што су их направили топови, без страха, излажући груди читавим облацима метака и стрела... И тако је овде оборена застава криве вере. Јаничари неуморно забадаху бритке сабље у груди неверних, те у дугој борби отпратише у пакао многе јунаке противника праве вере. Они, пак, који преживеше, видевши да се неће моћи одржати и да ће најзад и сами погинути од мача ратника за праву веру, умакоше у тврђаву... чија висина пара облаке.“

Преживели браниоци повукли су се у Горњи град. За њима су јуриле гомиле јаничара, али је очајнички отпор посада и грађана ипак надјачао турску бројност. Тврђава се одржала.

Битка за Београдску тврђаву је уз краћа затишја настављена и наредних дана, али је постало јасно да помоћ брани-

Београдска тврђава

оцима неће стићи. Турци су наставили рушење кула и бедема. Топови су постављени ближе тврђави, па су разарања била већа. У град су убацивани и запаљиви материјали – сумпор и смола, како би се изазвао пожар на кућама покривеним лако запаљивом трском. Турци су копали и подземне канале – лагуме, како би поткопали и минирали куле и најважније делове тврђаве. Куле су летеле у ваздух, изазивајући панику бранилаца.

Под командом Ахмед-паше, Турци су 16. августа брзим јуришима покушали да се попну на тврђаву. Вођена је жестока борба прса у прса. Опседнути су с врха тврђаве на нападаче бацали велике комаде дрвета с клиновима, усијано уље... У борби се посебно истакао заповедник једне од највећих градских кула на североисточној страни – Јаков Утјешинић, који је храброшћу подстицао и остале борце. Погинуо је у одбрани града.

Сутрадан, 17. августа, био је завршен мост преко Саве, тако да је османлијска војска са земунске стране могла још лакше да се пребације под зидине Београдске тврђаве. Дисциплина бранилаца је попуштала. Дошло је до раздора ме-

ђу командантима – док су једни предлагали да се град преда, други су били против тога. Забележена су и прва бекства из града. Један издајник је Турцима пренео да међу посадом „није више остало човека способног за борбу – многи су погинули, већина преосталих је рањена, више немају ни хране, ни барута за топове“.

Иако су недељу дана касније, 24. августа, браниоци најавили предају града, после дана предаха напади су обновљени. Читава турска војска кренула је у јуриш, очекујући да ће им све већа слабост бранилаца олакшати освајање града. Султан је наредио да се запале све mine догуране подземним ходницима до градских зидина и кула. Поново се распламсала очајничка и неравноправна борба. Све је горело и кључало – одјекивали су повици на јуриш, крици, дозивања у помоћ, лила се крв, град су потресале експлозије барута, гореле су ватре, ширили се пожари, летеле су стреле, ђулад... Напади су трајали до касно у ноћ. Ни после два дана борбе Турци нису успели да превладају.

Ипак, спаса за Београд није било. После два месеца жилаве одбране биле су исцрпљене све могућности за даљи отпор. У тим условима, мађарски подбан Михаил Море 29. ав-

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Турци освајају Београд 1521. године

густа 1521. послао је посланство с понудом да град преда султану – под условом да се посада слободно повуче. Султан је пристао. Према уговору о предаји града, преживела угарска посада пуштена је да се врати кућама. Уз звуке зурли и весеље, јаничари су први ушли у Београдску тврђаву. По зидинама су развили жуто-црвене заставе. Нај-

већа црква у граду одмах је претворена у џамију. Делећи борцима дукате, султан Сулејман је ушао у Београд 30. августа 1521. године.

Постигнут договор Угара и Турака није важио за српско становништво града, које је одведено у изгнанство у Турску.

СРПСКИ КРАЈЕВИ У ТУРСКОЈ

Српски становници Београда прогнани после његовог пада насељени су у околини Цариграда. Са собом су понели и бројне реликвије, попут мошти Свете Петке и Свете Теофане, икону Богородице и остале црквене вредности. Између Златних и Силивриских врата Цариградске тврђаве основана је нова „Белиград махала“, а нешто даље створено је и село Београд. Оно је било ослобођено плаћања пореза под условом да се становници брину о пијаћој води за град.

Неки од потомака старих Београђана вековима су очували сећање на отаџбину. У селу Барјачићи на Дарданелима до Првог светског рата постојала је српска колонија од око 500 људи који су говорили српски. Успомену на некадашње Београђане и данас чувају локални називи у Истанбулу попут „Београдске шуме“ (Белград Ормани) и „Београдске капије“ (Белград Каписи).

Турци су одмах отпочели обнову Београда. Први турски заповедник града био је Бали-бег. Град је добро снаб-

двен оружјем, а у њему је, по једном извештају, смештено 3.000 људи. После крвавог лета 1521. у Београду је на дуже време прекинут круг насиља.

У наредним годинама, продором Турске на Запад и Север променила се стратешка важност Београда, што је значило и то да ће у наредним вековима бити изузет од разарања. У наредних 150 година развијала се трговина, нарочито текстила и зачина, као и занатство, а велики број трговаца и занатлија стизао је из Грчке, Венеције, Дубровника, Аустрије. У граду су поред Турака живели Јермени и Срби. Као велики мајстори трговине, први посао започињали су Дубровчани. Они су у част освајања Београда у Дубровнику испалили почасне плотуне. Такав потез донео им је трговачке и царинске повластице, што је потврђено и царским ферманом.

Београд се ширио ван бедема, на Савамали био је велики базар. Највећи успон град је достигао у 17. веку.

АУСТРИЈСКО ТУРСКИ РАТОВИ

Београд под турском владавином достиже зенит у 17. веку. Тих година бројао је око сто хиљада грађана. Водила се жива трговинска размена између Европе и Турске, град је био познат по бројним џамијама и црквама.

Одласком снажне угарске државе са европске сцене, Турци су се око Београда сукобљавали с новом силом – Аустријом, која га је освајала три пута (1688–1690, 1717–1739. и 1789–1791). Уз велика разарања, Османлије су га изнова заузимале. Тих деценија Београд су звали „Дар-ул-џихад“ или местом ратова/тврђавом џихада.

Први аустријски налет десио се за време Великог турског рата, који је трајао од 1683. до 1699. године. По истеку двадесетогодишњег примирја с Турском, аустријски цар Леополд настојао је да се миран период продужи. Међутим, тако није размишљао султан Мехмед Четврти. Објавио је рат Хабзбуршкој монархији и кренуо на Беч. Тај рат

је скупо коштао Османско царство, јер је осим Аустрије против себе имало и Русију, Пољско-литванску заједницу, Млетачку републику, немачко Свето римско царство, као и побуњене Грке, Бугаре, Србе, Албанце, Хрвате...

Тако су велике амбиције утврдиле пут пропасти, а неуспела опсада Беча из 1683. била је окидач за почетак трајног повлачења Турске из централне Европе. После низа пораза, део турске војске, од око 30.000 војника, пребацио се 1688. на десну обалу Саве и Дунава код Београда. Аустријску војску предводио је Максимилијан Други Емануел. Укупно је бројала око 40.000 војника и 98 топова. Опсада Београда трајала је нешто дуже од месец дана, од 30. јула до 6. септембра 1688. године.

После опсежних опсадних радова, постављања мостобрана и неколико покушаја Турака да разбију опсаду, конаде аустријских топова омогућиле су коначни напад који је извршен 6. септембра. Да би се спасили смрти, Турци су испред себе поставили три реда затворених Срба, Мађара и Јевреја. Аустријанци су обуставили напад. Паша се с остатком војске предао Аустријанцима, под условом да га Максимилијан не изручи Србима. Преживело је свега 1.300 Турака, док су губици Аустријанаца износили око 700 војника.

Након освајања Београда, царска војска је продирала даље у Србију, све до Косова. Царски генерали позвали су Србе, Бугаре и остале хришћанске народе на Балкану на устанак против Турака. Одазвали су се само Срби, под патријархом Арсенијем Чарнојевићем. Но, кад је царска војска дошла до Косова, Луј Четрнаести напао је снаге Хабзбуршке монархије на Рајни, па је главнина аустријске војске била присиљена да се повуче. С њом се повукао и велики број Срба, који су се населили у јужној Угарској и Срему. Они који су остали трпели су стравичне последице због одлуке да се побуне.

Турци су знали да искористе повлачење Аустријанаца и готово без проблема од 8. августа до 8. октобра 1690, под вођством Мустафа-паше Кебрилија, завршили поход у Србији. Њихова војска кажњавала је побуњене Србе од Пирота до Београда.

Тако су Турци после две године вратили Београд у своје руке. Иако се о тој опсади не зна много, познато је да је град враћен после експлозије барутане, која је потпуно уништила замак деспота Стефана.

Београд је из тих сукоба изашао разорен, а његово становништво, због сарадње са Аустријанцима, било је изложено убијању, прогонима и пљачкама. Мир је склопљен у Сремским Карловцима 1699. године. Хабзбуршка монархија добила је Угарску, осим Баната, Хрватску до Уне и јужног Велебита (Кордун, Лику и Крбаву), те Славонију, сем југоисточног Срема са Земуним и Митровицом. Аустрија и Турска су успоставиле границу дуж река Саве, Дунава и Тисе, чиме је Београд опет постао погранична утврда, што је значило још већа разарања.

Опсада Еугена Савојског

Прошло је мање од 20 година од успостављања мира и нешто мање од 30 година од последњег разарања, а Бе-

Максимилијан II Емануел

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

оград је поново био на мети топова. Овог пута, пред њим се одвијала највећа битка у дотадашњој историји, у којој је учествовало око 250.000 војника. Турци су поново започели војну акцију. Незадовољни одредбама мира из Сремских Карловаца кренули у поход против Венеције. Како није могла сама да се одбрани од Османлија, Венеција је склопила савез с Аустријом, која је, као гарант Карловачког мира, запретила Турцима. На ту претњу Османлије су одговориле објавом рата. Велики везир Силхадар Дамат Али-паша је с пролећа 1716. сакупио војску и кренуо ка Београду, док је флота започела блокаду млетачког Крфа.

Испрва су Турци имали успеха. Почетком августа опколили су Петроварадинску тврђаву и започели бомбардовање. Посади тврђаве ускоро је стигла у помоћ војска Еугена Савојског, врховног заповедника аустријских трупа у том рату. Он је успео да разбије турску опсаду 5. августа 1716. после четири сата борбе.

После победе код Петроварадина, аустријска војска је до краја године ослободила Банат с Темишваром. Ваља напоменути да су војни и политички кругови у Бечу, још од почетка 18. века, узимали Београд као главну стратегијску тачку за продор Хабзбуршке монархије на Балканско полуострво, а тај рат је био сјајна прилика да се тако нешто и изведе. Испоставиће се да је предстојећа битка била најпромишљенија и техничко-тактички највећа аустријска операција освајања Београда. Савојски је за ту намену припремио 70.000 војника. Противно дотадашњој војној тактици, он није пребацио војску преко Саве, већ преко Дунава, што је било велико изненађење за Турке.

Освојивши Вишњицу, Савојски је 19. јуна посео положаје око Миријева и на Великом Врачару и приступио опсадним радовима. О размерама опсаде довољно говори податак да је линија за напад и за одбијање евентуалног испада ишла од луке на Сави код велике Аде Циганлије, преко Врачара, Ташмајдана до Дунава. На банатској страни, преко пута Великог ратног острва, подигнуто је утврђење.

Видећи шта се спрема Турци су запалили Земун, повукли се у Београд и ужурбано утврђивали град. Ратну срећу покушали су да преокрену 5. јула и да униште флоту Аустрије. Сукоб бродова одиграо се код Земуна. Погибијом команданта флоте код Турака је дошло до дезорганизације у командовању, па су се повукли. Аустријанци су тако снажно тукли Београд да су после два дана одбрамбени топови били сасвим оборени.

Када се мислило да је исход битке изванредан, стигла је вест да турска војска добија појачање – 150.000 војника под вођством Халил-паше, који се налазио код Ниша. До 12. августа пристигла је главнина турске војске и распоредила се на линији Вишњица – Екмеклук (Звездара) –

Дедиње – Сава према западном врху Велике Аде Циганлије. Ситуација се у потпуности променила, а аустријским снагама, које су се налазиле између турског Београда, с једне, и Османлијске армије, с друге стране, претило је уништење.

Међутим, Еуген Савојски је био један од војсковођа који су знали да изађу из готово немогућих ситуација, тако да га развој догађаја није обесхрабрио. „Ја сам дошао са мојим храбрим витезовима да узмем Београд од неверника, а не да се склањам од њега па зато хоћу и да останем.“

Наредио је да се трупе добро наоружају, а уз помоћ шајки 11. августа заузео је Велико ратно острво, одакле су топови почели да бију по Доњем граду и неутралишу турску артиљерију. Три дана касније запаљено је главно турско слагалиште муниције у Горњем граду, а од експлозије Турци су имали велике губитке. Напад на тврђаву није могао да се настави пре него што се одбаци војска Халил-паше.

Судбину Београда у доброј мери одредио је и податак добијен од шпијуна. Принц Еуген је имао среће да информацију која је одлучила исход битке добије директно од Јаноша Векоња, везировог изасланика, који је команданту тврђаве Београда требало да пренесе информације о усаглашавању заједничке акције.

Сазнавши да Турци за наредни дан спремају концентрисани напад са две стране, Савојски се одлучио на опасан потез. Мањи одред оставио је да спречава испаде из тврђаве, док се с већином војске сукобио с армијом великог везира. Ноћу, 15. августа принц Еуген је са секретаром правио распоред војске у свом шатору, а после је позвао генерале и рекао им да ће се сутра сукобити с Турцима. Током ноћи војници су уредили две убојне линије, с 40.000 људи, што је било мало у односу на број Турака.

Битка је почела 16. августа, у два сата после поноћи. Уследили су удари и противудари коњице, пешадије и артиљерије. Додатни заплет унела је и јутарња магла, која је наизменично доносила добру срећу и једнима и другима. Ратна срећа почела је да се прелива на аустријску страну, након што је на јуриш заузета турска батерија на Дедињу. Ипак, због магле аустријска пешадија на левом крилу наступала је погрешним правцем и изгубила додир с коњицом. У настали међупростор продрли су јаничари и спахије, потиснули аустријску коњицу и покушали да окруже пешадију. Аустријанци су око 8 часова увели у напад пешадију и коњицу Другог ешелона, у жестокој борби разбили Турке и одбацили их, а затим одбили противнапад Татара и спахија. Тиме је битка била готова.

Турска посада у Београду истакла је на градским бемемима беле барјаке у знак предаје. Предаја је уговорена 18. августа, а по склопљеном уговору војницима турске посаде одобрено је да са женама, децом и покретном имовином, најкасније до 22. августа, напусте тврђаву. Процењује се да је тада погинуло десет хиљада Турака, од чега пет хиљада од руке српских бораца у саставу аустријске војске. Хабзбуршка војска имала је пет хиљада по-

гинулих, а међу рањенима били су и принц Еуген, кнез Александар Виртембершки и многобројни генерали. Превагу је однела чињеница да је у борби заплењен 131 топ од бронзе и 35 мерзера артиљеријског оруђа кратке цеви и великог калибра.

Хришћанска Европа радовала се великој победи Еугена Савојског. Упоредили су га са Цезаром, који је, опседнут у Александрији, победио непријатеља у његовом штабу. Освајање Београда била је круна војничке каријере принца Еугена Савојског и потврдила да је водећи европски војсковођа тог времена.

Еуген Савојски је у јуну 1718. дошао у Београд, а 21. јула потписан је Пожаревачки мир, склопљен на једном узвишењу између Пожаревца и Костолца. По том уговору, цар је задржао Влашку до Алуте, Банат, Београд и Србију до Тимока и планине Бујукдаша, део Босне између Саве и Уне. Територија Хабзбуршке монархије је у 18. веку удвостручена. Док се пре Карловачког и Пожаревачког мира простирала на око 303.000 квадратних километара, у два наврата проширена је за још 315.000 квадрата.

Прва Краљевина Србија

Прва Краљевина Србија (1718–1739) била је саставни део Хабзбуршке монархије. Поред Београда, обухватала је Шабац, Ваљево, Крагујевац, Јагодину, Пожаревац, Смедерево. Осим имена, у њој није било много тога српског. Аустријски службени документи тога времена територију називају Краљевина Србија, а аустријски цар за себе узима титулу краља. Управник области имао је титулу гувернера, а управа области је названа Војна командатура Краљевине Србије. Земља је подељена на 11 округа, провизората, који су били подељени на кнежине, а оне на села. Округом је управљао провизор, уз помоћ ишпана – жупана, као првог помоћника и заменика.

Београд је био засебан град. Имао је немачку и српску општину. Срби су „давали“ збор угледних људи и општински одбор с кнезом/биривом, који је био и судија. Немци су живели на обали Дунава и тамо није било српског живља.

Седиште војске било је у Београду, а још три коњичке дивизије биле су распоређене у Шапцу, Ваљеву, Руд-

Ојсага Београда 1717. године

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

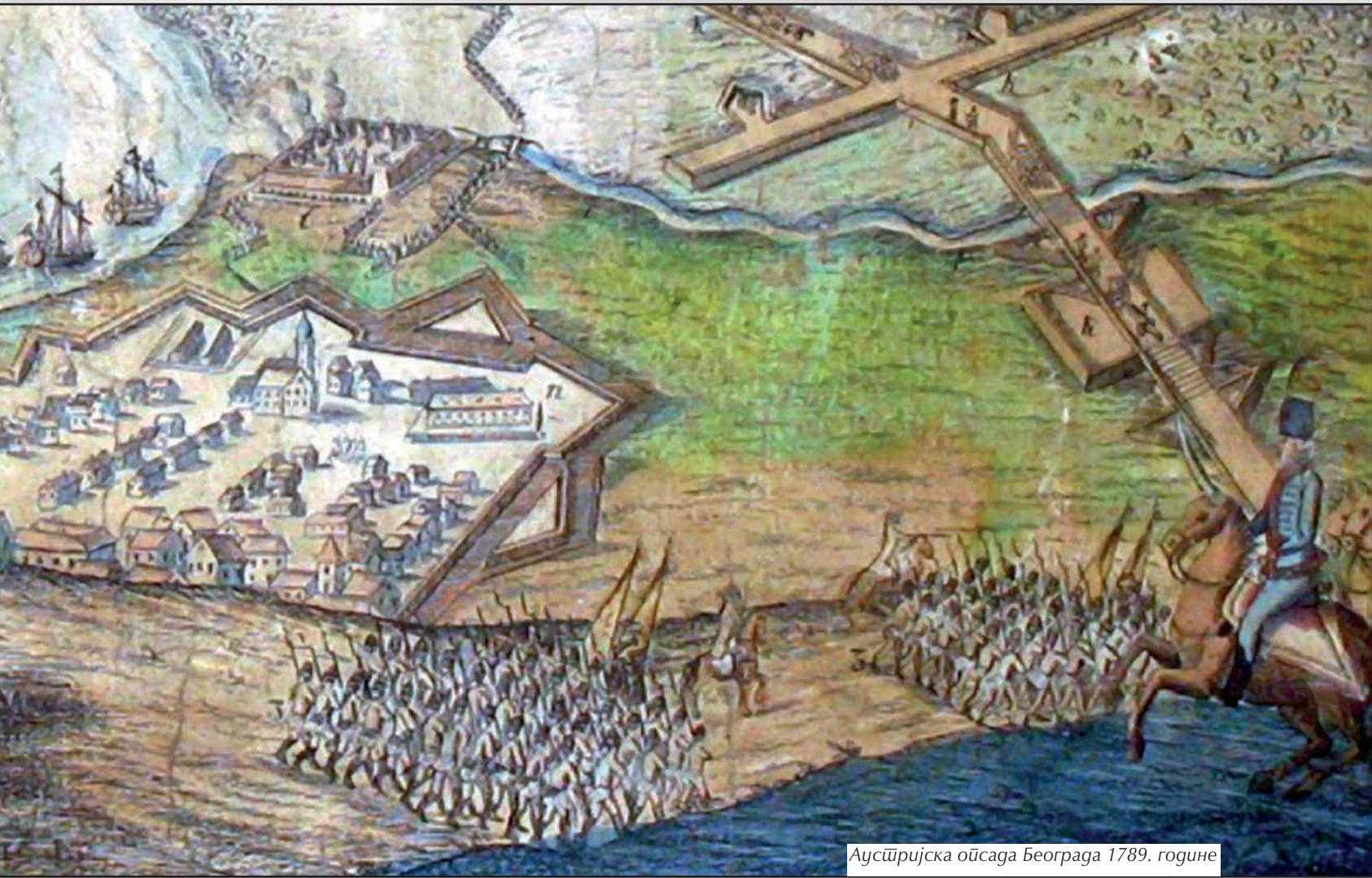
нику и у Јагодини. Постојала је и српска милиција, која је организована у капетанате по селима и коју је предводио оберкапетан Вук Исаковић. „Хајдучка“ села налазила су се углавном уз границу. Уживала су одређене повластице и имала задатак да чувају границу, путнике и царске гласнике.

Србија је аустријску окупацију дочекала скоро опustoшена. Хабзбуршка владавина Београдом, у периоду од 1717. до 1739, потпуно је променила град. Он је изгубио дотадашње турско-источњачке црте и попримио обележје средњоевропског града. Поред тврђаве и варош је била опасана бредима, а изграђена су и нова здања. Оживела је трговина, а у све више су се досељавали Мађари, Немци, Французи, Чеси и остали Европљани.

Мир је трајао готово две деценије, а онда су се бубњеви рата поново зачули. Руси и Турци заратили су 1735. године. У центру сукоба био је Крим. Аустрија је, као савезник Русије, покушала да посредује. Кад је видела да Руси неће лако да попусте и да имају већих планова на Балкану, уплашила се за свој положај и решила да 1737. и сама зарати с Турцима, иако није била коначно измирена с Француском. У рат је ушла под врло неповољним условима.

Иако незадовољни односом Аустрије, већи део Срба одлучио се за руско-аустријску страну. На тајном збору, марта 1737, српски патријарх Арсеније Четврти Јовановић Шакабента, са неколико епископа и световних главара с турског подручја, одлучио је да Срби помогну аустријској војсци. Аустрија је одмах по уласку у рат доживела велики пораз у бици код Бање Луке 4. августа, чему је наводно допринео неки Србин који је давао упутства Турцима. Ситуација се, у почетку, боље одвијала на српском ратишту, где је царска војска имала српске помоћне одреде, под заповедништвом крагујевачког оберкапетана Станише Марковића Млатишуме. Заузети су Ниш и Нови Пазар, а старовлашки кнез Атанасије Рашковић са својим људима узео је Нову Варош и Пријепоље. Одзив Срба и Албанаца за дизање устанка био је слаб, избила је куга, а турски војни одговор био је енергичан. Аустријанци су били дезорганизовани. После пораза код Видина, Аустријанци су 24. августа напустили Нови Пазар. Патријарх и избеглице повлачили су се са Аустријанцима, који су, углавном, трпели поразе.

Током 1738. није било значајнијих војних операција, да би 22. јула 1739. Аустријанци одлучујуће поражени код Гроцке. Београдским миром, потписаним 18. септембра 1739, нове границе аустријског царства постале су Сава и Дунав.

Аустријска ојска Београда 1789. године

Османлије су поново загосподариле Београдом и њиме владале наредних 50 година (1739–1789). За то време поправили су многе оштећене путеве, а џамије, претворене у цркве, вратили у првобитно стање. Градили су и нове. Београд је поново постајао варош оријенталних обележја, с пограничним положајем, јер је Београдским мировним уговором граница дефинисана на реци Сави.

Непријатељство Аустрије и Турске јењавало је у наредних пола века. Аустрија је с Портом 1747. године потписала „вечни мир“, односно уговор о не нападању, добивши тако прилично сигурне границе на југу. После тешких искустава с Аустријом, Срби задуго нису помишљали на нове авантуре. Успостављена граница се, с изузетком у периоду од 1789. до 1791, задржала до 1918. године.

У Србији је половином 18. века најважније било обновити страховито проређено становништво. На томе су радили и Турци, којима није било у интересу да богата погранична област изгледа као пустиња. Највећи део северне и западне Србије добио је у другој половини 18. века ново становништво. Долазили су Срби из Рашке, Црне Горе, Херцеговине, Босне... О утицају досељеника говори чињеница да су све главне породице Србије 19. века потекле управо од њих.

Осамдесетих година 18. века, после дуже паузе, поново се јавила аустријска агитација. Руски успеси у рату с Турцима натерали су Аустрију да и сама, макар и преко воље, уђе у решавање Источног питања. Бечу је постало јасно да је у Русији на Балкану добио опасног такмаца. Катарина Друга показала је и вољу и снагу да Русији у задатак стави ослобађање Балканског полуострва од Турака и излазак на Егејско и Средоземно море.

Последњи аустријско-турски рат од 1787. до 1791. започео је великим плановима. Цар Јосиф Други и руска царица Катарина Друга склопили су савез ради поделе турских поседа у Европи. Рат је на овом подручју вођен крајње траљаво.

Главни аустријски штаб налазио се у Земуну, у Каратиној кући. У нашем народу рат је познат као Кочина крајина – према имену команданта српских добровољачких одреда. Тек 1789. године, када је команду преузео генерал Лаудон (касније фелдмаршал), аустријска војска преузела је иницијативу. После три недеље опсаде, од 15. септембра до 8. октобра 1789, Београд је освојен на јуриш. Тада је уништено око 30 џамија. Аустријанци су држали град све до 1791, када су га по одредбама Свиштовског мира вратили Турцима. ■

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА

Београд се почетком 19. века, први пут после 400 година, макар накратко нашао у српским рукама. Иако су га устаници чували само неколико година, на коначно преузимање и вароши и тврђаве чекало се још шездесетак година. Био је то почетак његовог повратка Србима.

Назив „српска револуција“ први је употребио немачки историчар Леополд Ранке у истоименом делу, објављеном 1829. године. Подразумевао је период обнове српске државе, од избијања Првог српског устанка 1804. до доношења Сретењског устава и укидања феудализма 1835. године.

По завршетку аустријско-турског рата (1788–1791) тадашњи султан Селим Трећи одлучио је да олакша положај Срба, како би спречио нове побуне у пограничним областима према Аустрији. Од 1793. уредио је кнежинску самоуправу, што је самоуправа на нивоу данашње општине.

Османско царство се крајем 18. века налазило у великој кризи, која се испољавала и у великом слабљењу централне власти, осамостаљивању локалних управника и јаничара. Они су, због великих зулума над српским становништвом, пашиним ферманом присиљени да напусте Београдски пашалук. Султанову политику у Београдском пашалуку спроводио је Хаџи Мустафа-паша, којег су Срби звали „српска мајка“.

Због Наполеоновог похода на Египат цариградска Порта морала је да попусти и јаничарима дозволи по-

вратак у Београдски пашалук. Светећи се, они су 1801. убили Хаџи Мустафа-пашу и завели страховладу с четворицом дахија (вођа јаничара) – Аганлијом, Кучук Алијом, Мула Јусуфом и Мехмед-агом Фочићем. Дахије су поделиле пашалук на четири дела, а у сваком месту имали су своје представнике, кабадахије.

Када је турско насиље достигло врхунац, Срби су у тајности почели да спремају устанак. Почетком 1803. састало се 12 кнезова ваљевске нахије, међу којима су се нарочито истицали Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин. Одлучено је да се за осам месеци подигне устанак. Крајем исте године, Алекса Ненадовић упутио је писмо аустријском команданту у Земуну, мајору Митезеру, у којем је констатовано да су Срби посвађали дахије и да ће највероватније доћи до оружаног сукоба између њих.

Сеча кнезова

Сасвим случајно, писмо је доспело у руке дахија, који су увидели каква је ситуација у Београдском пашалуку. Бојећи се и аустријске интервенције у могућем устанку, орга-

низовали су Сечу кнезова, 4. фебруара 1804, у којој је побијено седамдесетак најистакнутијих Срба, трговаца, кнезова, свештеника, нарочито оних који су се истакли у борби против јаничара у Кочиной крајини.

Свега десет дана касније букнуо је устанак. За вођу устанка на скупштини најугледнијих из Шумадије прво је предложен Станоје Главаш. Пошто је одбио, предложен је кнез Теодосије Марићевић из Орашја у крагујевачком округу. И он је одбио. Потом је 14. фебруара 1804, на збору у Орашцу, за вођу устанка изабран Карађорђе Петровић. Устанак је постепено узимао све више маха, а Карађорђе је поручио свим пријатељима, познаницима и првим људима у околним нахијама да устају на Турке, убијају субаше и пале ханове.

Крајем априла, цела Шумадија била је „очишћена“ од Турака, а устаници, којих је почетком марта било око 10.000, заједно са Карађорђем, приближили су се Београду.

Од 21. марта до 24. априла у Београду су се водиле жестоке борбе између српских устаника и Турака. За време Карађорђевог одсуства, београдски Турци су не-

Први српски устанак 1804. године

Вожг Ђорђе Петровић Карађорђе

колико пута дошли у сукоб са српском војском, али је она била довољно јака да издржи турске нападе. Тако је остало до 1806. године, када је Београд ослобођен.

Током 1804. устаници су истицали да се нису побунили против султана, већ против дахија, који су силом преузели власт у Београдском пашалуку. Порта је послала босанског везира Бећир-пашу да преговара са дахијама и српским побуњеницима. Он се сагласио са српским захтевом да се дахије погубе и да се у Пашалуку успостави поредак од пре 1801. године. Дахије су побегле Дунавом на острво Ада Кале, где их је погубио Миленко Стојковић.

Карађорђе је послушао савете Бећир-паше и осталих посредника да буде толерантнији према Порти, па је смањио устаничке снаге око Београда. Устаници су захтевали да споразум гарантују Аустрија и Русија, на шта Бећир-паша није могао да пристане. Пошто мира није било, султан Селим Трећи је на устанике послао војску с новим београдским пашом Хафизом.

До одлучујуће битке, у којој су устаници, предвођени Миленком Стојковићем и Петром Добрњцем, однели победу дошло је 1805. код Иванковца. Била је то прва битка устаника с регуларном турском војском, због чега и представља прекретницу у Првом српском устанку. Од буне на дахије, устанак је прерастао у борбу за ослобођење од турске власти.

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Турска се 1806. спремила за коначни обрачун с устаницима. И Карађорђе је одлучио да крене на Београд. Напад је детаљно испланиран. Још у мају 1804. Карађорђе се с војском налазио у околини Београда. Међутим, први сукоби са Турцима догодили су се две године касније, код Топчидерске реке.

Средином новембра 1806. у околини Београда било је око 25.000 српских војника и 40 топова, док их је на турској страни било око 300. Напад на Београд предводили су Карађорђе, Узун Мирко Апостоловић, кнез Сима Марковић, Васа Чарапић и Станоје Главаш. Главни напад догодио се 30. новембра 1806. године. Конда и Узун Мирко су са својим људима пришли Сава-капији, где их је турска стража пустила у град, јер је помислила да су Турци. Пошто су убили стражаре, остали устаници продрли су у град. Турци су убрзо отворили ватру, што је подигло узбуну у граду. Борба је трајала целу ноћ. Тада је погинуо један од најхрабријих устаника – Васа Чарапић. Већ око 10 сати ујутру, Београд је био у рукама устаника. Као представник турске власти у граду је остао Сулејман-паша, али га је и он 27. децембра 1806. напустио.

Станоје Главаш

У боју за Београд бесмртну славу стекли су Конда капетан, Узун Мирко Апостоловић и Милисав Чамџија. У нападима је пао и један од најхрабријих војвода Првог српског устанка Васа Чарапић, командант војске Грочанске нахије, када је пошао ка Стамбол капији (на месту данашњег Народног позоришта) у помоћ Станоју Главашу и Вујици Вулићевићу. Команду града преузео је Младен Милановић.

Живот се у Београду почео нормализовати. Избеглице су се вратиле у град, који је из дана у дан постајао све лепши.

Сходно стању на терену, Турци су били вољни да преговарају, имајући у виду и кризу у односима с Русијом. Устаници су у Цариград послали земунског трговца Петра Ичка, који је у јесен 1806. склопио такозвани Ичков мир, којим је султан Србима гарантовао аутономију на подручју Београдског пашалука.

Крајем 1806. Русија је Турској објавила рат. Устаници су Русији били потребни као савезници, због чега су их подстицали да наставе рат. Одбацили су Ичков мир и наставили борбе ради ослобођења од турске власти. Био је то, међутим, пут ка поразу 1812/1813. године.

Руси, савезници устаника, морали су да се повуку из сукоба због Наполеоновог продора. Потписали су Букурештански мир. Према осмој тачки тог документа, Срби су добили аутономију, а Турци су се вратили у Београд и поново управљали Србијом. Устаници то нису прихватили и недуго затим били су суочени са страшним крајем. Држали су Београд шест година, до 1813. када су их Турци напали с југа Србије, истока и запада. Османлијске јединице бројале су четврт милиона војника.

Пад Београда у турске руке изазвао је велику пажњу медија, нарочито оних у Аустрији, јер су се отоманске трупе поново нашле на Сави и Дунаву, односно на аустријско-турској граници. Прва вест о упаду Турака у Београд објављена је 22. октобра 1813. и гласи: „Београђани су 4. октобра запалили оба београдска предграђа. Сутрадан око 10 часова пре подне ушли су Турци преко Гроцке. Како је Београд горео још и 5. октобра то су Турци све Београђане, који због оскудице у лађама нису могли пребећи, задржали да гасе пожар”.

Исту вест касније је објавио и лист „Газета де Франце” у нешто измењеном облику:

„Пошто је Београд 5. октобра још увек горео, Турци су похапсили Србе који нису успели да побегну у недостатку чамаца и приморали их да гасе пожар, али жене и деца, која су, у страху од непријатеља кренула према Сави и Дунаву, побијени су или су се подавили”.

Исти лист известио је и о великом слављу у Цариграду, после приспелих вести о заузећу Београда: „Извештај о победама над Србима и о заузимању Београда однео је татарин (курир) великог везира у Цариград. Сутрадан је султан примао честитања за то, а народу је кроз три дана објављиван тај радостан глас, грувањем из топова”.

Иако је Србија била покорена, започео је процес настајања њене државе. Прве институције устаничке власти основане су 1805. године – командант (Карађорђе) и Правитељствујушчи совјет (Влада), који се састојао од

Коначно српски

Био је то, ваљда, једини пут у историји да је Београд променио владара без крви и борбе. Крви је, додуше, било у годинама које су претходиле историјској предаји кључева на Калемегдану. У периоду између 1857. и 1862. Турци су у Београду починили неколико десетина тешких злочина. Ти догађаји представљали су увод у дешавања из 1862. године.

У лето 1862. на Чукур чесми на Дорћолу догодио се инцидент када је турски војник убио српског дечака који је захватао воду са чесме. То је узбунило варош и започело је пушкарање између Срба и Турака. Веће крвопролиће избегнуто је интервенцијом страних конзула, пре свега британског конзула Лонгворта, који је утицао на то да се пред зору закључи примирје које су потписали Ашир-паша и министар Гарашанин, као и представници страних сила.

Неочекивано, дан касније, у уторак 5. јуна, из града су грунули топови. Из 56 тврђавских топова бомбардовање је трајало неколико часова. Том приликом погинуло је 50, а рањено 20 лица. Порушено је и оштећено око 380 кућа. Кнез Михаило је прогласио ратно стање у Београду, где се идућих дана окупило око 15.000 војника, међу којима и једна бугарска чета, формирана ради стварања командног кадра будућег бугарског устанка. Земљу је захватила велика напетост, ишчекивало се решење и излаз из новонастале ситуације.

Оружани сукоб већих размера поново је спречен интервенцијом великих сила, које су у јулу 1862, ради решавања српско-турског спора, сазвале међународну конференцију у Канлици, код Цариграда. После дугих преговора, донета је одлука да се Турци иселе из Србије, сем из Београда, Шапца, Смедерева и Кладова, да се поруше утврђени градови Соко и Ужице и да српска влада плати Турцима одштету за напуштена имања у Србији.

Кнез Михајло је у јесен 1866. захтевао да Порта повуче своје посаде у српским градовима. Велики турски везир Али-паша је 19. фебруара 1867. објавио да султан уступа Србији све градове у којима се налази турска посада, под условом да се у њима, поред српске, развије и турска застава.

Средином марта 1867. кнез Михајло одлази у Цариград. Почетком априла, враћа се у Београд с ферманом о предаји Београда, Смедерева, Шапца и Кладова. Ферман о предаји градова свечано је прочитан на Калемегдану. Присутствовали су српски великодостојници, представници великих сила, српске и турске војске, као и целокупно грађанство Београда. Кнез Михајло је отишао у град где му је заповедник београдске тврђаве Али Риза-паша симболично предао кључеве Београда.

На Београдској тврђави се, поред турске, завијорила и српска застава, а српска стража заменила је турску. Последњи одред турске војске напустио је Београд 24. априла 1867, а дан касније град је напустио и последњи турски командант београдске тврђаве Али Риза-паша.

Када је Србија стекла потпуну независност 1878. године и постала Краљевина Србија, Београд је опет постао кључни град на Балкану. ■

Кнез Милош Обреновић

представника 12 нахија у Београдском пашалуку. После сламања Првог српског устанка, поново је успостављен османски војноадминистративни поредак. За београдског везира постављен је Сулејман-паша Скопљак.

Три најутицајније личности у Београдском пашалуку у то време били су Милош Обреновић, Станоје Главаш и Хаџи Продан Глигоријевић. За разлику од осталих устаничких старешина, они 1813. нису напустили Србију.

Две године касније уследио је Други српски устанак под вођством Милоша Обреновића. За разлику од Првог, устаници нису освајали утврђења, а султановим хаџишерифом из 1830. Турцима је дозвољено да бораве само у утврђењима Београду, Шапцу, Смедереву, Кладову, Ужицу и Соко-граду.

Београд је од 1817. био престоница Кнежевине Србије, сем у периоду од 1818. до 1841, када је њен главни град био Крагујевац. Престоницу је из Крагујевца у Београд вратио кнез Михаило Обреновић. За време његове владавине београдско утврђење добило је српску управу.

ТРИ ОСЛОБОЂЕЊА У ПРОШЛОМ ВЕКУ

Први светски рат код нас почео је у Београду. На њега су пале прве гранате и у њему страдале прве жртве. Иако је рат почео крајем јула, окупатор је ушао у престоницу после тактичког повлачења српске војске. И то на кратко.

Аустроугарска је објавила рат Краљевини Србији 28. јула 1914, а исто вече почело је бомбардовање Београда. На речним острвима и Савском пристаништу одиграле су се прве битке, а гранате испаљене 28. јула у 23 часа с аустроугарских оклопних бродова – монитора били су први хици испаљени у Великом рату. И то само неколико сати по објави сукоба. Пашићева влада, која се склонила у Ниш, још није била донела одлуку о томе да ли треба бранити престоницу.

Војвода Радомир Путник

Генерал Оскар Поћорек

Први пешадијски напад непријатеља на Београд (искрцавање на Аду Циганлију) храбро су одбили браниоци Београда, четници из Танкосићевог одреда, жандарми, чета 18. пешадијског пука и чланови гимнастичког друштва „Душан Силни“. Као прва жртва у Великом рату, баш кад је мост одлетео у ваздух, одмах испод Сиротановића стругаре, пао је Душан И. Ђоновић, ученик Трговачке академије, четник у чети старог комитског војводе Јована Бабунског. После експлозије моста, кад је са шлеповима у којима су се налазили непријатељски војници потонула мађарска лађа „Алкотмањ“, погинуо је и њен капетан Карло Еберлинг.

Бомбардовање Београда наставило се све снажније. Страдали су Београдски универзитет, Народни музеј, ценовод, електрична централа, многобројни споменици, краљевска палата, а нарочито делови Београда уз Саву. Тих дана, док је обилазио браниоце на Калемегданској тврђави, рањен је и принц Ђорђе Карађорђевић. Био је то увод у Церску операцију (12–24. август). Аустроугарска је желела да снажним бомбардовањем веже велики број српских јединица за главни град, како би напала Србију са запада. После неуспелог упада и прве победе савезника у рату, царско-краљевска војска бежећи је напустила Србију.

Прва армија је због притиска непријатеља морала да се повуче с положаја Проструга–Рајац–Суворор како би смањила и колико-толико одржала линију фронта. Због тога је војвода Радомир Путник, начелник Штаба Врховне команде српске војске, сву одговорност преузео на себе и донео одлуку о напуштању престонице, па је крајем новембра из Београда почела евакуација војске и државних надлештава.

Непријатељ је тек 1. децембра приметио да су Срби напустили београдске положаје, посебно на Београдској

тврђави, и отворио јаку артиљеријску ватру. Како нису добили „ватрени одговор“, несметано су у ноћи између 1. и 2. децембра запосели напуштени Београд.

Већ 3. децембра, слабије снаге аустроугарског 5. корпуса, са генералом Либереријусом Франком, умарширале су, како наводе, „победоносно и свечано“ у скоро празан Београд. Генерал Франк је истог дана одржао параду и подигао царску и краљевску заставу на Београдској тврђави. Тим поводом, цар и краљ Франца Јосиф, који је тог дана обележавао годишњицу ступања на престо, изјавио је „да се та застава одатле уклањати неће“. Била је то, испоставиће се, изузетно кратковида изјава.

Из Беча и Пеште убрзо је организовано двадесетак возова за излетнике који су желели да виде освојени „дрвени српски град“. Док је почињало славље, на опште изненађење свих, и непријатеља и пријатеља Србије, тог 3. децембра, док је аустроугарска војска улазила у Београд, отпочела је снажна српска контраофанзива. Увече, у 19.45 часова, први извештаји о томе почели су да стижу Поћорек и Франку, који су били потпуно затечени.

Аустроугарска војска је у снажној противофанзиви Прве армије и јединица Друге и Треће армије разбијена на Суворору и Колубари, а њени остаци потражили су спас у паничном бекству преко Саве и Дрине. Војвода Путник је, после стратегијског повлачења, Поћореку приредио и друго изненађење. Почела је Београдска операција.

Завршне борбе за ослобођење престонице вођене су од 11. до 14. децембра. Напад српских снага на аустроугарску 5. армију започео је 11. децембра. Трећа српска армија 12. децембра заузима Мењак, Друга стиже до Погледа, а јединице Одбране Београда између 11. и 12. децем-

бра снажно нападају Стражу и Липу. У седам сати изјутра, 13. децембра, јединице Одбране Београда започеле су нови обухватни напад на Липу и Пландиште, и заузеле их до 10 часова. Код Раље су уз садејство са снагама Друге армије добиле битку, чиме су преко Авале отвориле пут српским армијама према Београду. У току тог продора заробљено је више од 3.000 аустроугарских војника.

Дан касније водиле су се борбе за Торлак, Кумодраж и Љубин гроб. Имале су изузетан значај и симболику, будући да је Кумодраж родно место војводе Степе Степановића. Срби су га ослободили у једном налету. На Торлаку су се тукли Срби против Срба, Срби с једне и Јужни Словени с друге. Тимочка дивизија првог позива против Јелачићеве регименте.

Највећи ударац доживела је аустроугарска 5. армија. У потпуном расулу и паници њене главне снаге пребациле су се током ноћи преко три неоштећена моста на Сави. У тим тренуцима, како би спречила даље разарање Београда, српска Врховна команда одлучила је да српске јединице не улазе у град.

Када су јединице елитне српске Коњичке дивизије 15. децембра, наступајући од Славије ка Калемегдану, пришле мостовима на Сави, непријатељ их је у 10.45 часова дигао у ваздух, не обазирјући се што су преко њих још прелазили њихови заштитни делови.

Тако је прва окупација Београда потрајала непуне две недеље, између 2. и 15. децембра 1914. године. Далеко мање него што је Франца Јосиф предвиђао. Порази у низу од мање и слабије српске војске коштали су каријере команданта инвазионих аустроугарских снага генерала Оскара

Београд после бомбардовања 1914. године

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Мајор Драгугџин Гавриловић

Поћорека. Он је експресно, исте године, послат у пензију. По завршетку Колубарске битке и ослобођењу Београда, у српском заробљеништву остало је 600 аустроугарских официра и 43.317 подофицира и војника.

После пораза у Колубарској бици, Аустроугарска је планирала нову офанзиву против Србије. Иако су Србија и Црна Гора победиле у борби против Аустроугарске, биле су материјално и физички истрошене. Савезници су обећали помоћ, али је она била незнатна, а додатни проблем представљао је трбушни тифус, који су у Србију донели заробљени аустроугарски војници. Релативни мир трајао је до јесени, када је покренут нов, овога пута немачки напад на Србију.

Напад аустроугарских и немачких јединица почео је 5. октобра 1915. године. Београд је бомбардован тешком артиљеријском ватром током целог дана и ноћи. По неким подацима, на град је испаљено 30.000 граната. Само за напад на Београд намењено је око 400 топова, хаубица и мерзера разних калибара.

Непријатељ је почео да прелази Дунав 7. октобра. Браниоци су га дочекали на Дунавском кеју јаком пешадијском и артиљеријском ватром. Војске су се сукобиле у десетак јуриша, док је непријатељ користио све предности јаке артиљеријске подршке. Престоницу су осим војника бранили и цивили, жене, деца и старци, који су узимали оружје од погинулих бораца. Браниоцима Београда говор је одржао и славни мајор Драгугџин Гавриловић. Уз громогласни поклич српски војници су кренули у контранапад и

готово сви изгинули. Сам Гавриловић је био тешко рањен. Преживео је рат и умро 1945, болестан, по повратку из ратног заробљеништва у Немачкој.

Борба је трајала три дана, при чему су браниоци морали прво да се повуку у Душанову улицу, а затим у Васину. Истовремено, потиснути су с Аде Циганлије и Бановог брда, одакле су се повукли ка Звездари и данашњем Правном факултету. Када су немачке јединице заузеле Дедиње, браниоци су се повукли на Авалу, а после тога на линију Брестовик – Парцански висови. У том тренутку Србију је напала и Бугарска, због чега је Моравска дивизија другог позива пребачена на тај фронт. Тиме су окончане борбе око Београда 1915. године.

После завршетка борби у граду је остао мањи део становништва – око 8.000, док се већи део повукао с војском. Како их је непријатељ сустигао, били су принуђени да се врате у Београд. У тим борбама, губици српске војске износили су око 5.000 људи, не рачунајући цивиле који су погинули и рањени приликом бомбардовања. Аустроугарске и немачке снаге имале су 1.182 погинула и 8.619 рањених војника.

За Београд и његове становнике трогодишња окупација била је веома тешка. Памте се зверства према цивилном становништву, која, како се говорило, нису чинили ни Турци – масовна убиства, силовања, депортације, плачке... Велики број жртава однела је и епидемија пегавог тифуса, која је 1914/15. године усмртила око 360.000 грађана Србије.

Као значајно стратешко место окупатора, Београд је тих ратних година угостио два цара. Немачки кајзер Вилхем Други је јануара 1916. на белом коњу пројашао до Горњег града. Други и последњи пут био је у новембру 1917. године. Трупe је у Београду посетио и аустроугарски цар Карло. Случајно или не, обе крунисане главе биле су и последње царске главе својих земаља.

Коначно слобода

Друга београдска операција, битка за коначно ослобођење Београда, самим тим и читаве Србије, почела је пробојем Солунског фронта 14. септембра 1918, у 8 часова на целом фронту. Прва и Друга српска армија, ојачане с две француске дивизије, савладале су грчевит бугарски отпор, пробиле фронт, а од 20. септембра предузеле снажно гоњење ка Вардару. Пробој фронта натерао је бугарско-немачке снаге на хитно повлачење.

После 15 дана ратовања, Бугарска је капитулирала 29. септембра. Ниш је ослобођен 1. октобра. Неуспех на Македонском фронту означио је почетак краја за окупаторе. Разбијене непријатељске јединице повлачиле су се и с Албанског фронта преко Црне Горе и Босне у правцу Мађарске и Аустрије. Преко Београда се повлачила немачка војска, коју је енергично гонила Прва армија.

За то време у окупираном Београду трајала је брутална плачка, која је припремана још с пролећа 1918. систематским пописивањем покретних добара, која ће се износити „по реду“ из Србије приликом повлачења аустроугарске војске. Да би плачкање текло неометано, узето је 250

талаца под претњом да ће сви бити побијени ако грађанство буде спречавало „храбре“ аустроугарске војнике да пљачкају Београд.

Пљачкало се све и свашта. Житарице, со, живина, покућство, цемент, керамика, ракија... Оно што нису Аустријанци, довршили су Немци. Последњег дана боравка на територији Београда пљачкали су радње од Теразија до Славије, искључили струју и воду, порушили Железничку станицу и мост на Сави. Командант 11. армије генерал Штојбен, процењујући да се услови за организовану одбрану Београда погоршавају из дана у дан, 26. октобра донео је одлуку да се његова армија без застоја повуче из Дунава, Саве и Дрине.

После снажног налета елитних српских дивизија, Дунавске, Моравске и Дринске, 1. новембра ујутру на улицама Београда појавиле су се прве комите, а око 10.30 у град је продро коњички ескадрон Дунавске дивизије и избио на Калемегдан. Већ око 13 часова последњи немачки састави напустили су Београд, рушећи за собом Железнички мост и понтонске мостове.

Командант армије војвода Петар Бојовић стигао је одмах из челног одреда. Око 15 часова Моравска и Дунавска дивизија налазиле су се на линији Велики Врачар – Бањица – Топчидерско и Баново брдо. Београд је ослобођен. Ускоро, 3. новембра ослобођена је и читава Србија, али уз страховите губитке. Мала, али поносна Краљевина изгубила је 1.244.000 људи (842.000 цивила и 402.000 војника), што значи 43 одсто грађана, уз материјалну штету од око шест милијарди златних франака.

Главни град Србије убрзо је постао престоница државе Јужних Словена под именом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а затим и Југославија. Београд је тако постао главни град највеће државе у својој историји.

Председник Француске је две године после ослобођења Београда, 21. децембра 1920, за храбро држање у рату одликовао град „Крстом витеза Легије части“. До

данас, уз још три града, Београд је једини који носи то часно звање.

Други светски рат

Демонстрације 27. марта 1941, које су фактички поништиле приступање Краљевине Југославије Тројном пакту, најавиле су нова разарања и Београда и Србије. Као пример, Београд је био први на мети, што су свега 10 дана касније осетили његови становници у страховитом бомбардовању без претходне објаве рата. Осим за скорашњу непослушност, ваљало је осветити се и за поразе из Првог светског рата, а ту цену животима је платило око 2.500 становника, према неким калкулацијама и 4.000. људи.

Осим 6. априла, Београд је бомбардован и наредних дана, јер је према Хитлеровој наредби град требало „тући“ све док не отпочне освајање с копна. Иако затечени, један број југословенских авијатичара, пилота-ловаца, виноу се у небо без посебне наредбе и покушао, храбро и пожртвовано, да брани слободу земље и да се супротстави непријатељу.

За одбрану Београда одређен је Шести ловачки пук, смештен у Земуну и Прњавору. Имао је 43 авиона ловца и храбре ваздухопловце који су пружили отпор. Непријатељ је био збуњен храброшћу југословенских пилота. Јунаштом се истакао пилот-ловац Душан Борчић, који се први виноу у сусрет непријатељу и погинуо. Немци су над Београдом 6. и 7. априла 1941. изгубили 40 авиона – 26 је оборила противавионска артиљерија, а 14 пилоти Шестог ловачког пука.

Осим страшне девастације главног града уследио је и слом Југославије. У Загребу је 10. априла проглашена квислиншка нацистичка Независна Држава Хрватска.

Београд 1941. године

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Србија је у наредним данима раскомадана, а Београд пао у руке освајача 13. априла. Била је то, вероватно, најмирнија предаја града у његовој историји, јер готово да није било борби, што је веома изненадило немачку врховну команду. Ако нешто нису очекивали, то је да ће се Срби лако предати.

Пре капитулације Београда, немачка обавештајна служба је предвидела да ће губици југословенске војске после

Пет дана касније, у Штабу немачке 2. армије, потписана је безусловна капитулација Југословенске краљевске војске. Акт су потписали представници југословенске оружане силе Александар Цинцар Марковић и генерал Радивоје Јанковић, представник немачке војске армијски генерал Фон Вајкс и италијански краљевски изасланик у Београду пуковник Бонофати.

Уследила је окупација која је трајала 1.287 дана. И концентрациони логори на Бањици, Јајинцима, Сајмишту... Готово до последњег истребљени су београдски староседеоци јеврејског порекла. Злочини нису прекидани све до ослобођења 1944. године.

Бомбардовање Београда 1941. године

масовног ваздушног и артиљеријског бомбардовања и нападних борби ради уласка у град достићи, приближно, 10.000–15.000 рањених и 2.000 мртвих. Цивилне жртве су предвиђене у 10 пута већем обиму.

Прве немачке трупе ушле су у град дан раније. То су била извиђачка одељења немачког 41. моторизованог корпуса, која су дошла из правца Панчева. Током ноћи и јутра у град су ушли делови 7. оклопне дивизије из правца Земуна и 11. оклопне дивизије из правца Тополе.

Дан касније, у град је ушла претходница дивизије „Дас Рајх“, која није веровала у поруке да се град предао. Истог дана објављен је проглас о предаји Београда. Сва страхота зверског напада на отворен, небрањени град можда се најбоље може наслутити из поверљивог извештаја „о искуствима у ваздушном нападу на Београд“, који је немачки војни аташе у Београду, пуковник Тусен, 16. априла 1941. послао Команди копнене војске: „Према лично добијеним утисцима, ваздушни напад на Београд био је мање у вези с војним операцијама. Он је управо имао циљ да паралише главни град земље као седиште централних власти, да становништво стави под најјачи морални притисак и да тако учини посредно супротно дејство на вођење рата.“

Београдска офанзива

Вековни немачки сан да ће Београдом и Подунављем заувек владати прекинут је после четири године. Слободу су донели војници југословенске Народнослободилачке војске и совјетске Црвене армије.

Београдска операција или Београдска офанзива била је једна од највећих и најзначајнијих битака на Балкану у Другом светском рату. Операцију војни историчари деле у три етапе (11–14, 14–18. и 18–22. октобар 1944), односно када је окупатор протеран до линије одакле артиљеријом више није могао да туче град.

Пре тога, 21. септембра, маршал Јосип Броз Тито отпутовао је у Москву, где је постигао споразум о заједничким дејствима НОВЈ и Црвене армије. Тако су почеле операције за коначно ослобођење Србије.

На тај начин отклоњена је и последња стрепња да југословенске партизане не задеси судбина варшавских устаника, који су подигли устанак у окупираном граду када су Совјети избили на Вислу. Међутим, Совјети у Пољ-

ској нису кренули у помоћ устаницима, већ су посматрали како немачки окупатор сурово и у крви гуши побуну. Ипак, Југославија није била Пољска, а у прилог НОВЈ ишла је чињеница да се радило о важном, јужном делу Источног фронта.

Прва армијска група НОВЈ почетком октобра наступала је из Западне Србије и Шумадије ка Београду и избила на линију Топола–Младеновац–Обреновац. За то време су се јединице Трећег украјинског фронта, продором из Бугарске, спојиле с јединицама Другог украјинског фронта из Румуније. Због огромног значаја који су придавали Београду, Немци су благовремено утврдили већи број одбрамбених појаса у околини и у самом граду. Спољни одбрамбени појас ослањао се на Обреновац, Моштаницу, Рушањ, Ритопек и Авалу. Према изричитој наредби тај мостобран „се морао упорно бранити“ до доласка корпусне групе „Штетнер“ и снага групе армија „Е“ с простора Краљева и Крагујевца. Одбрамбени појас на прилазима граду протезао се кружно од Саве до Дунава, ослањајући се на упоришта – Чукарицу, Баново брдо, Кошутњак, Дедиње, Бањички вис, Коњарник, Велики Врачар.

Немци су очигледно били решили или да одбране Београд по сваку цену или да га потпуно сруше. Тих дана на фасадама зграда често је исписивано „мин њет“ (нема мина). Београд је био центар немачке Команде за Југоисток. По сваку цену желели су да сачувају линију Солун–Београд, којом би се група армија „Е“ извучила из Грчке с око 300.000 војника и која би с 2. оклопном армијом чинила снажну брану с више од 600.000 војника продору Црвене армије ка Немачкој. Захваљујући Београдској операцији, то се није остварило.

Црвена армија је ушла на територију Југославије и сусрела се с припадницима НОВЈ између 10. и 11. октобра. До 14. октобра јединице Прве армијске групе НОВЈ и Црвене армије разбиле су спољну одбрану Београда брзим наступањем и смелим нападима, и заузели скоро све прилазе граду пре доласка корпусне групе „Штетнер“, чиме су пресудно утицале на даљи ток операције. Освојени су Обреновац, Младеновац и Авала.

Друга етапа операције почела је непосредним нападом снага НОВЈ и Црвене армије 14. октобра, током поподнева, онако како су пристизале јединице. Ту изузетно важну, тешку и сложену етапу карактерисала је употреба великог броја разнородних јединица НОВЈ и Црвене армије и „испреплетаност“ праваца њихових дејстава на периферним и централним деловима града, на релативно малом простору, а поготово специфичност борбе у насељеном месту, што се раније није дешавало.

У поподневним сатима тога дана извршен је непосредни напад на Београд, не једновремени, већ по времену пристизања појединих дивизија. Напад је ишао у четири колоне: Булевар револуције (краља Александра) – 27. марта (Краљице Марије) – Цара Душана; Бањица – Дедиње – Булевар ослобођења (Шумадијска) – Пролетерских бригада (Крунска) – Моше Пијаде (Дечанска) – Калемегдан; Топчидер – Војна болница – Маршала Тита (Краља Милана) – Кнез Михаилова – Горњи град; Баново брдо – десна обала Саве – Железничка станица – Савско пристаниште.

Првог дана и током ноћи у жестоких борбама заузети су Бањички вис, Дедиње и Топчидер. Ослободиоци су изашли на Трг Димитрија Туцовића (Славија) и „Мостар“, али су заустављени код утврђеног блока зграда министарства у Немањиној улици и Старог двора. Заузете су Сарајевска, Савска и Улица кнеза Милоша. На десном крилу заузет је Велики Врачар и Железничка станица Дунав. Немци су, подржани артиљеријском ватром с Аде Циганлије и Бежанијске косе, успешно бранили Баново брдо и Чукарицу.

Покушај немачких појачања да из Пожаревца уђу у Београд једва је спречен. Због тога су од 15. октобра, уз повлачење неких јединица из уличних борби у самом Београду, вођене тешке борбе на линији Болеч–Врчин–Зуце–Рипањ. До вечери 16. октобра ослободиоци су стигли до зграде Народног позоришта и угла улица Маршала Тита (Краља Милана) и Кнеза Милоша. Већ 17. октобра заузета је Игуманова палата на Теразијама, а сутрадан и Народно позориште.

Последња етапа операције почела је 18. октобра, опкољавањем неколико хиљада немачких војника који су из Смедерева, преко Авале и Врчина, желели да се пробију до снага у Београду. У граду су 19. октобра заузете палата „Албанија“, хотел „Москва“, зграде Управе града и Министарства саобраћаја и Железничка станица.

Црвеноармејци на Теразијама 1945. године

ОСВАЈАЧИ И ВЛАДАРИ БЕОГРАДА

Због огромних губитака, Немци су се масовно предавали. До 19. октобра уништена је читава окружена групација, уз учешће наоружаног становништва.

Београђани су, нестрпљиво чекајући слободу, пружали подршку и помоћ јединицама НОВЈ и Црвене армије. Активирале су се бројне ослободилачке групе наоружаних грађана, од којих су три имале више од 2.000 бораца. Посебно се истицала група од око 200 активиста с Пашиног брда. Београђани су ослободиоцима пружали драгоцене информације, збрињавали рањенике, спасавали водовод, главну телефонску централу, Радио Београд, мост на Сави...

У центру града, 19. октобра 1. пролетерска дивизија, уз подршку тенкова и артиљерије Црвене армије, заузела је палату „Албанија“, хотел „Москва“ и Управу града, где су Немци пружали најјачи отпор. Истовремено, 6. пролетерска и делови 28. дивизије заједно са црвеноармејцима заузели су простор око Министарства саобраћаја и хотел „Београд“.

Преостале немачке јединице, сабијене на Калемегдану и уском подручју око Савског моста, започеле су повлачење преко Саве у ноћи између 19. и 20. октобра. Прва дивизија и Инжињеријска јуришна бригада уз совјетске тенкове заузеле су Доњи и Горњи град, а око 6 часова и Калемегдан. Генерал Пеко Дапчевић је у извештају маршалу Ти-

ту јавио: „Међу српским топовима из Првог српског устанка сада леже модерни немачки тенкови и топови“.

Последње борбе вођене су око Главне железничке станице и моста на Сави. Заузети су општим јуришом уз подршку авијације 9. авио-корпуса Црвене армије. До 19 часова протеране су последње немачке снаге с Чукарице на леву обалу Саве. После неуспелог покушаја противнапада код Земунa и на Бежанијској коси, Немци су се 22. октобра ујутру повукли према Руми.

Према званичним подацима, у борбама за град немачка војска имала је велике губитке. Погинуло је 16.800 Немаца, а скоро 10.000 војника и официра је заробљено, уз губитак велике количине оружја, муниције и возила. Јединице НОВЈ изгубиле су 2.994 бораца и старешина, а Црвене армије 960 бораца и официра.

Москва је поздравила заузимање Београда с 24 плутуна из 324 топа.

Ослобођењем Београда и потпуним разбијањем немачких војних снага, познатих као група „Ф“, дефинитивно је пропао немачки план консолидације фронта у Србији. Сем Немаца, из Београда су протерани сви квислинзи који су сарађивали с окупатором. Био је то дефинитиван крај Недићеве владе и Љотићеваца. С војничке и политичке сцене нестале су и четничке формације.

Београд је у Другом светском рату претрпео огромне људске и материјалне губитке. Процењује се да је у Београду и Земуну за време рата живот изгубило између 90.000 и 100.000 људи. Град је остао, добрим делом, без младости, јер је највећи број страдалих имао између 18 и 30 година.

Београд после Другог светског рата

Ослобођење Београда није значило и крај страдања. Многи Београђани, као и остали грађани Србије, мобилисани су за коначно ослобођење домовине. Знатан број њих страдао је на Сремском фронту.

По окончању рата, Београд је постао главни град Југославије, која је у односу на претходну, територијално проширена на Истру и градове у Далмацији. Тадашња површина СФРЈ била је већа од Велике Британије. Београд до тада никада у историји није био главни град тако велике државе.

Ту, међутим, није значило и крај страдања српске престонице. Иако није освајан с копна, Београд је, крајем 20. века, још једном бомбардован. И овог пута од некадашњих савезника, баш као и 1944. године. Тако се у листу неславних нападача на Београд уписао и НАТО. ■